

ilahiyat akademi

Sayı: 18, 2023, 321-352.

Issue: 18, 2023, 321-352.

Kur'an'a Göre İnsanın Sahip Olduğu Maddi Varlıkların Yönetimi ile İlgili İlke ve Emirler

Principles and Commands Regarding the Management of Human Material
Assets According to the Qur'an

Burhan Atsız

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir
Bilim Dalı.

Assist. Prof. , Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences,
Tafsir.

Muş/Türkiye

b.atsiz@alparslan.edu.tr | ORCID: [0000-0001-9178-7440](https://orcid.org/0000-0001-9178-7440) | ROR ID: [009axq942](https://ror.org/009axq942)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

5 Ekim 2023 5 October 2023

Kabul Tarihi Date Accepted

18 Aralık 2023 18 December 2023

Yayın Tarihi Date Published

26 Aralık 2023 26 December 2023

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaları kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Burhan Atsız). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Burhan Atsız).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atsız, Burhan. "Kur'an'a Göre İnsanın Sahip Olduğu Maddi Varlıkların Yönetimi ile İlgili İlke ve Emirler". *İlahiyat Akademi* 18 (Aralık 2023), 321-352. DOI: [10.52886/ilak.1372025](https://doi.org/10.52886/ilak.1372025)

Atıf/ Cite as

Atsız, Burhan. "Principles and Commands Regarding the Management of Human Material Assets According to the Qur'an". *Theological Academia* 18 (December 2023), 321-352. DOI: [10.52886/ilak.1372025](https://doi.org/10.52886/ilak.1372025)

Öz

Toplum düzeni bünyesinde barındırdığı bireylerin adalet ve hak kavramlarını özümseyerek bunlarla ilgili gerekleri yerine getirdikleri takdirde tesis edilebilecek bir olgudur. Adalet ve hak kavramlarının ikâme edilmediği toplumlarda mutlak bir düzenden ve bununla doğrudan ilişkili olan toplumsal huzurdan söz edilemez. Adalet ve hakkın hüküm sürmediğini gösteren göstergelerin başında toplumda üretilen toplam maddi değerlerin paylaşımındaki zafiyetlerdir. Belli zümrelerin toplumun servetinden büyük payı aldıkları bir konjonktürde toplumsal huzursuzlukların baş göstermesi kaçınılmazdır. Toplumun küçük bir kesiminin büyük paya sahip olmaları toplumdaki çözülmenin ve kargaşanın temelini oluşturur. Toplum insanoğlunun hayata tutunduğu ve pek çok ilişkilerini gerçekleştirdiği ortamdır. İnsan bütün olumlu veya olumsuz davranışlarını toplumla olan ilişkileri üzerinden gerçekleştirir. Yaşadığı fiziksel çevre de bu ilişkilerde önemli bir katkıya sahiptir. Kur'ân ilk hitap çevresinden yola çıkarak bütün insanlığa mesajlar sunar. Bu mesajlardan bir kısmı insanın sahip olduğu malî varlıkların temlik/sahip olma biçimi ve tasarrufu ile ilgilidir. İnsanın maddi varlıklara bakışı dünyaya ve dünya hayatına bakışla doğrudan ilişkilidir. Kur'ân'ın ilk muhatapları olan müşrik Arap topluluğunun hayat algısı bireyselliği esas alıp bu dünya ile sınırlı olduğundan, yaşadığı toplumun sorunlarına ve çevreye karşı duyarsızdır. Müşrik Arap toplumunda adalet ve hak mefhumları bulunmadığından iktisadi hayatta sosyal adalet mefhumunun da olmasının beklenmesi anlamsızdır. Müşrik Arapların kendi toplumlarına karşı bu duyarsızlığı ve vurdumduymazlığı toplumun gidişatı açısından olumsuz bir husus olarak kabul eden Kur'ân bunu düzeltmek için teşvik, emir ve yasaklar ortaya koymak suretiyle muhataplarının zihnini bu yönde şekillendirmeyi amaçlamıştır. Kur'ân'ın ahlâk anlayışı ahiret merkezlidir. Bu bakımdan tüm insan bakışlarını o yöne yönlendirmeyi ve algılarını o yöne doğru yoğunlaştırmayı öncelikli hedef olarak belirlemiştir. İnsan hayatının bütünü bu doğrultuda değiştirmeyi hedeflediği için toplumsal ilişkilerin temellerinden en önemlisi olan malî varlıklarla ilgili bütün yönleri de bu doğrultuda değiştirmeyi amaçlayan tedrici bir metot izlemiştir. Toplumsal hayatın olumlu yönde şekillenmesi için hayati derecede önemli olan malî varlıkların elde edilmesi ve onlar üzerindeki insan tasarrufunu önemseyerek, bütün varlıkların gerçek sahibinin Allah olduğuna ve insanın bunlara sahipliğinin geçici olduğuna vurgulamak suretiyle insanı ahirette kendisini kurtaracak olan davranışların başta, sahip olunan servetin bir kısmının infak edilmesi olduğunu beyan eder. Pek çok ayette, kullar arasındaki ilişkilerde kendi rızasının ancak paylaşım ile sağlanabileceğini beyan eder. Bu açıdan bakıldığında mali varlıklarla ilgili emir ve tavsiyeler temelde paylaşım ahlâkıyla ilgili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu olguyu kuvvetlendirmek maksadıyla insan psikolojisine hitap ederek, fitratındaki iyilik hislerini harekete geçirerek insanoğlunun iktisadi eylemlerini dürüstlük, merhamet ve kazancını paylaşmak üzerinde kurmaya çalışır. Bu bakımdan Kur'ân, insanın maddi varlıkları elde etme ve onlar üzerindeki tasarruflarını hem ahiret mükâfata veya cezası şeklinde hem de bütün ahlâkî davranış biçimlerini bu zeminde ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Dünya, Rızık, Nimet, İnfak, Ahiret.

Abstract

Social order is a phenomenon that can be established when individuals within it internalize concepts of justice and rights, fulfilling the requirements related to them. In societies lacking these concepts, absolute order and the connected social peace are absent. The main indicators that show that justice and rights do not prevail are the weaknesses in the sharing of the total material values produced in society. In circumstances where certain groups take a large share of society's wealth, it is inevitable that social unrest will arise. The fact that a small segment of society has a large share forms the basis of disintegration and chaos in society. Society is the environment in which human beings hold on to life and realize many of their relationships. People realize all their positive or negative behaviours through their relationships with society. The physical environment in which one lives also has an important contribution to these relationships. The Qur'ân presents messages to all humanity, starting from its initial circle of address. Some of these messages are related to the manner of assignment/ownership and disposition of financial assets that people own. A person's view of material assets is directly related to his view of the world and worldly life. The Qur'ân addresses the polytheistic Arab community, its initial recipients, whose perception of life is individualistic and limited to this world; they are insensitive to the problems of the society and the environment in which they live. Since the concepts of justice and rights do not exist in the polytheistic Arab society, it is meaningless to expect the concept of social justice to exist in the economic life. Considering this insensitivity and indifference of the polytheist Arabs towards their own society as a negative issue for the course of society, the Qur'ân aims to shape the minds of its addressees in this direction by providing incentives, orders and prohibitions in order to correct them. The moral understanding of the Qur'ân is basically based on belief in Allah and the afterlife. In this regard, the Qur'ân has determined the primary goal of directing people's gaze in that direction and concentrating their perceptions accordingly. Since it aims to change the whole of human life at the center of belief in Allah and the afterlife, the Qur'ân has followed a gradual method that aims to change all aspects related to financial assets, which are the most important of social relations. Considering the acquisition of financial assets, which are vitally important for the positive shaping of social life, and the human disposition over them, emphasizing that the real owner of all assets is Allah and that human ownership is temporary. The Qur'ân declares that the first behaviour leading to salvation in the afterlife is to donating some one's wealth. In many verses, Allah states that His consent in the relations between His servants can only be achieved through sharing. From this perspective, we can easily say that orders and recommendations regarding financial assets are basically related to sharing ethics. In order to strengthen this phenomenon, the Qur'ân tries to base the economic actions of human beings on honesty, compassion and sharing their profits by appealing to human emotions and activating the feelings of goodness in their nature. In this respect, we can say that the Qur'ân discusses man's acquisition of material assets and their disposal over them on the basis of reward or punishment in the afterlife and the concept of sharing.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, World, Rizq, Nîma, Infâq, al-Ākhirâ.

Giriş

İnsanın hayatta kalma dürtüsü onun diğer bütün hislerinden önce gelir. İnsanoğlu, nefes almak başta olmak üzere gerekli gıdayı temin etmek, soğuk ve sıcaktan korunmak gibi pek çok şeye muhtaçtır. Bu durum onun biyolojik ve duygusal zayıflığından kaynaklanmaktadır. Diğer bir özelliği de pek çok şeye karşı aşırı bir korku içinde olmasıdır. İnsandaki korkunun kaynağı doğal olarak hayatta kalma dürtüsüdür.

İnsanın manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sürekli bir ilgiyle birlikte maddi varlıklara yönelik yoğun talebi, yere ve zamana göre mutlak anlamda temel ihtiyaçlarını karşılama eğilimiyle kendini gösterir.¹ Kendini güvende hissedip bu ihtiyaçlarını karşılayınca kadar ihtiyacın şiddetine göre o ihtiyaçları karşılama isteği günbegün artar. İnsanın birinci önceliği bu ihtiyaçları karşılamak olsa da ihtiyaçlarını giderip rahata erdiğinde yine hayatta kalma dürtüsünden kaynaklı olarak onda aşırı bir 'biriktirme' isteği oluşur. Bu nedenlerden ötürü insanın bir şekilde maddi varlıklara karşı mutlak ve doğal bir yöneliminin olduğu söylenebilir. İnsanın ihtiyaçlarını karşılama isteğinin şiddeti, yöneldiği şeye karşı maddî veya manevî bir değer atfına sebep olur. Böylece ihtiyaç ve değer insanın hayatta kalma iradesine bağlı bir biçimde veya kimi zaman zorunlu olarak hayatına yön veren döngüler haline gelmiş olur.

İnsanın manevi ihtiyaçlara karşı ilgisi bulunmakla birlikte maddî varlıklara karşı duyduğu şiddetli eğilim, onun yeryüzündeki bütün diğer yönelim ve eylemlerinin de temeli olmuştur.² Tabiatın insan ihtiyaçlarını karşılayacak tatmin vasıtalarının sınırlı oluşu veya bu tatmin vasıtalarının insan ihtiyaçlarını hemen karşılayabilecek konumda olmayışı, onları elde etme noktasında insanın çeşitli faaliyetler yürütmesini gerekli kıldığı gibi, kendi türü arasında bir rekabet duygusunun oluşmasının zeminini teşkil eder. İnsanlar arasındaki savaş ve çatışmaların ana kaynağı genellikle maddî veya manevî ihtiyaçlarını tatmin etme isteğinden kaynaklanmaktadır. İnsanlık tarihine dair veriler ışığında konuya yaklaşırsa hemen tüm savaşların insanların temel ihtiyaçlarını karşılama, diğer insanlar üzerinde hakimiyet kurma, insanların sahip olduğu bütün maddi değerleri sömürme gibi isteklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.³

Kur'ân'da insan varlığıyla ilintili olarak ele alındığında hayat kavramı dünya ve ahiret hayatı olmak üzere iki ana eksenle ele alınır. Her ikisi mahiyetleri birbirlerinden çok farklı olsa da ahiret hayatı dünya hayatının bir devamı

¹ bk. Ali Murat Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1993), 139 vd.

² bk. Muhammed Mustafa el-Merâğî, *ed-Durûsu'd-dîniyye* (Kahire: Matbaatu'l-Ezher, 1938), 12 vd.

³ Newyork Times Gazetesi tarafından yapılan bir araştırmada, bilinen 3400 yıllık insanlık tarihinin 268 yılını, diğer bir deyişle sadece %8'ini barış içinde geçirmiştir. Bu savaşlarda yaklaşık 150 milyon ile 1 milyar arasında değişen bir sayıda insan ölmüştür. Bu sayı gün geçtikçe artmaktadır. bk. EğitimSistem (ES), "3400 yıllık insanlık tarihinin yaklaşık yüzde kaçında savaş olmamıştır" (Erişim 18 Kasım 2023).

niteliğindedir.⁴ Kur'ân'a göre dünya hayatı, ahiret hayatının temelini oluşturur. Dünya hayatı insan açısından anlamsız bir yaşam sürmek için değildir.⁵ Belli gayeler doğrultusunda şekillenmelidir. Dünya hayatı zafiyetlerini alt ederek ahirete hazırlık yapması için yaşanmalıdır. Dünya hayatı ahiret için belirleyici bir konumda olduğundan insanın yaşamı boyunca gerçekleştirdiği/gerçekleştireceği eylemlerinin ahiret açısından tartışmasız bir değeri söz konusudur. İnsanın eylemlerini olumlu yönde değiştirmesi kendi lehine bir kazanç olacaktır. Bu bakımdan insanı kötü eylemlere sevk eden zaaflarını alt edip iyi yönlerini ortaya çıkarması ve bunları hayatına yön verecek erdemler haline getirmesi gerekir. İnsanın zaaflarla dolu yönünü ıslah edip kendisini arındırmadığı sürece, ahiret hayatı onun için hiç de istediği gibi olmayacaktır. Diğer bir deyişle, ahirette yaşayacağı hayat bu dünyadaki tercihleriyle şekillenecektir: Ya gönlünün dilediği nimetlerle donatılmış bir hayat yaşayacak, ya da dünyadaki hiçbir kötü durumla kıyaslanamayacak ebedî, azap dolu bir yaşam onu bekliyor olacaktır.

Dünya ve dünya hayatı insan için büyük bir sorumluluğun olduğu alan ve süredir. 'Kulluk (ubudiyet)' olarak tanımlanmış bu görev, Allah ile insan arasındaki ilişkinin temelidir. Bu ilişki Allah ile kul arasında mütekabiliyet temeli üzerine bina edilmiştir.⁶ Kul Allah'a itaat etmekle vazifelidir. Allah da kulu görevini yerine getirdiği oranda ona nimetlerini vereceğini vadedmiştir. Aksi durumda azap edeceğini belirtmiştir. Bu nedenle, ahirete kıyasla çok kısa olan bu süreyi iyi değerlendirmesi gerekmektedir.

Kur'ân'a göre insan, ahirette kendisini kurtaracak başarıya ulaşabilmesi için aydınlatılması gereken bir varlıktır. Yeryüzündeki serüveninin başladığı ilk andan itibaren ilahi inayet onu yalnız bırakmamış, benliğindeki olumsuzlukları giderip her yönden yükselmesi için vahiy ve peygamberlerle dünyada izleyeceği yolu aydınlatılmıştır.⁷ Vahye ve peygamberlerin rehberliğine gönlünü ve bütün duyurgalarını açmış insanlar, kendilerini dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak eşsiz bir rehberliğe tabi olmuşlardır.⁸ Kur'ân'a göre bu, 'karanlıklardan aydınlığa'⁹ çıkmanın temel koşuludur. İşte "Kur'ân'ın hidayet rehberi" olma vasfı bu yöndendir.¹⁰

⁴ en-Nisâ 4/38; er-Ra'd 13/5; bk. Bekir Topaloğlu, "Ahiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2023).

⁵ el-Mülk 67/2.

⁶ İlhami Güler, *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 11-13.

⁷ İbrâhîm 14/1; bk. Ömer Özsoy, *Sünnetullah* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 183.

⁸ el-Bakara 2/2; el-Cin 72/14; Ayrıca bk. Enes Yarız, "Hidayete Ermede İnsanın Rolü", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz 2017), 363-388.

⁹ el-Bakara 2/257.

¹⁰ el-Bakara 2/3; Muhammed Abduh, *Menâr Tefsiri*'nde bir kişinin Kur'ân'ın tefsirinde üst mertebeye ulaşabilmesi için Kur'ân'ın bütün insanlığı hidayete erdirmeye yöntemini bilmesini bir koşul olarak ortaya koyar. bk. Muhammed Abduh - Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947) 1/23-24; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 31.

Kur'ân, toplumları bu rehberlik doğrultusunda yönlendirirken fertten başlar. Ferdin selameti veya hüsrânı, toplumun da selameti veya hüsrânı anlamına geleceği için bu yöntem izlenmiştir.¹¹ Gerek fert ve gerekse toplumlar, yeryüzünde tarih cenderesinde yol alırken, Kur'ân'ın "sünnetullah" olarak tanımladığı belli bir kanuniyet çizgisini takip etmek zorundadırlar.¹² Toplumlar ister bu kanuniyeti dikkate alsın ister almasın, her zaman etkileri ve sonuçlarıyla yüzleşmek zorundadırlar. İnsanlar tarihi süreç içerisinde kısmi de olsa, dünya hayatı boyunca iradî olarak tarihin seyrine olumlu veya olumsuz yönde katkıda bulunurlar.¹³ İnsan topluluklarının tercihleri ne olursa olsun, sünnetullah gereği, bu eylemlerin olumlu ya da olumsuz yönleriyle yüzleşirler.¹⁴

Maddi varlıkların elde edilmesi ve onlar üzerindeki tasarruf biçimi, insanın fert ve toplum olarak bizzat kendisini ilgilendirir. Tamamen toplumda ve özel hayatta belirgin bir şekilde tezahür eden bu kanuniyet ile ilgili sonuçları vardır. İnsanlığın yüzleşeceği sonuçların önemli bir bölümü, insanoğlunun hayatında önemli bir yer teşkil eden maddi varlıklar ve bunların yönetiminde oynadığı roldür. İnsanın zorunlu olarak bağlı bulunduğu sosyal hayat maddi varlıklarla idame olunur. İnsanın bu varlıkları edinimi ve bunlar üzerindeki tasarrufu başta kendisi ailesi, yakınları ve daha büyük ölçekte tüm toplumu, hatta tüm insanlığı ilgilendiren bir mahiyet arz eder.

Maddi varlıklar, insanın yeryüzünde hazır bulup belli bir gayret/çalışma sonucunda veya gayreti olmadan, tevârüs, hibe, savaş ganimeti vb. yollarla elde ettiği; kendisine, yakınlarına maddî/manevî yararı olduğuna inandığı her şeydir. Maddi varlıklar bir şekilde insan hayatında kendisi için yarar sağlayan şeylerdir. Bu nedenle, maddi varlıkları temin etmek ve bunları kullanmak, insanının bütün yaşamsal faaliyetlerinin iki temel unsurudur. Maddi varlıkların elde edilmesi ve onların kullanılması, insanlık tarihini şekillendirecek kadar etkilidir. Fert ve toplum açısından olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Kur'ân, fert ve toplum yaşamında sulh, adalet ve nizamın kurulmasını hedeflediği için, insanın bu temel yöneliminden kaynaklanan olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için, maddi varlıkların elde edilmesi ve yönetimine özel bir önem atfetmiş, bu varlıkların elde edilmesi ve yönetimini, tamamen Allah ve ahiret inançları merkezinde ele almıştır.¹⁵

Maddi varlıklar insanın uhdesinde olduğu sürece, ister istemez güçlü olma hissini doğurur.¹⁶ Bu gücün idaresi de tamamen ahlâkî bir nitelik arz eder; iyiye

¹¹ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 34-35.

¹² Özsoy, *Sünnetullah*, 185.

¹³ Özsoy, *Sünnetullah*, 177.

¹⁴ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, 35.

¹⁵ bk. Hulusi Arslan, "İktisadi Faaliyetlerin Kelami Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 120.

¹⁶ el-Alak suresi 6 ve 7. ayetlerde şöyle buyrulur: "Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar." İnsan sahip olduğu maddi varlıkların verdiği yalancı güçle, hiçbir şeye ihtiyaç duymayacağı hissine

kullanılabileceği gibi kötüye de kullanılabilir. Her kullanım biçiminin fert ve toplum açısından doğuracağı hayati sonuçlar vardır. Kişi bu varlıkları ve bunlardan doğan gücü iyiye veya kötüye kullandığı takdirde toplumda keza olumlu veya olumsuz etkileri kısa ve uzun vadede mutlaka ortaya çıkacaktır.

Kur'ân, insanın sahip olduğu bütün maddi varlıkların başta kendisine, ailesine, yakın ve uzak bütün insanlığa faydalı bir şekilde kullanılmasını istemektedir.¹⁷ Maddi varlıkların insana ve insanlıkla ilgili bütün yönlerine doğrudan ve dolaylı bir etkisi bulunduğundan ve bu maddi varlıkların topluma faydalı bir şekilde yansımaları temin etmek için, indirildiği toplumun ahlâkî yapısını insani erdemlere doğru tedrici olarak dönüştürmeyi hedeflemektedir. İnsan özgürlüğünü sınırlandırmadan, bu konuda doğru kararlar almasına yardımcı olacak sebep-sonuçları gözler önüne sermeyi ihmal etmemektedir. Bu bakımdan, maddi varlıkların, hayatın asıl gayesi olmamasını, ilkesel anlamda hem önermekte hem de zaman ve zemine göre bazı yaptırımlarıyla birlikte emretmektedir.

Maddi varlıkların insanın hayatındaki etkileri, varlık veya yokluk açısından konuya baktığımızda, hayatiyet arz eder. Peygamber efendimiz bir hadisinde, fakirlikten Allah'a sığınmıştır.¹⁸ Maddi yokluğun insana her yönden zarar verme ihtimali olmasaydı Peygamber (s.a.v.) bu şekilde dua etmezdi. Bu bakımdan, sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde yürümesi için Kur'ân bu konuya hassasiyetle yaklaşmaktadır. Bu çerçevede insanı bir taraftan ferdi ve toplumsal üretime katkıda bulunmaya teşvik ederken diğer taraftan da ürettiğinin bir kısmını kimi zaman zorunlu, kimi zaman da ferdi inisiyatife bağlı olarak ihtiyaç sahipleriyle paylaşmayı teşvik ve emreder.¹⁹ Üretilen mal ve hizmetlerin başta ferdin kendisine, aile ve yakın çevresinden başlayarak bütün insanlığa yarar sağlayacak şekilde kullanılması, elde bulunan maddi değerlerin belli kesimlerin elinde dolaşan bir fayda haline gelmemesi²⁰ ve en önemlisi israf edilerek hebâ edilmemesi²¹ için öneriler ve emirlerde bulunmaktadır. Burada göze çarpan temel yaklaşım, dünya hayatının insan açısından taşınması gereken değeri ile ilgili olarak, dünya ve nimetlerini genellikle ahiretle kıyaslayarak, mahiyet olarak belirleme yoluna gider. Kur'ân'da bu vurguya sıklıkla rastlamaktayız: Dünya hayatında her şeyin ahirete nispetle çok da değerli

kapılır. Böylece kendini zengin göyerek gücüne sonsuz güven duyar. bk. Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 106.

¹⁷ en-Nahl 16/90.

¹⁸ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) duası şöyledir: "Ey Allah'ım! Fakirlikten, azlıktan, zilletten, zalim olmaktan ve zulme uğramaktan sana sığınırım." bk. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Sunenu'n-Nesâî ve huve'l-muctebâ*, thk. İmâd et-Tayyâr vd. (Şam-Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşîrûn, 2014), "Kitâbu'l-İsti'âze", 24 (No: 5475).

¹⁹ Yusuf el-Kardâvî, *Muşkiletu'l-fakr ve keyfe 'âleceha'l-İslâm* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 140 vd.

²⁰ el-Haşr 59/7

²¹ İsrâ suresi 26 ve 27. ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: "Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir." Furkan suresi 67. ayette de şöyle belirtilir: "Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."

olmadığı; insan ömrünün kısalığı ve bu dünyanın geçiciliği²² ile dile getirilmektedir. Bu vurguların nedenlerinden biri, insan için ahiret hayatının süre ve yarar yönlerinden asıl konumda olduğunu vurgulamaktır. Zira dünya hayatı ahirete nispeten çok kısa ve insana sağlayacağı yarar yönünden verimsizdir. Diğer taraftan dünyadaki maddi varlıkların hiç birisi insanı ebedi yapmaya yetmez. Ahirette ise ebedi olan şeyin, insanın dünyadayken güçlü bir inanca bağlı olarak yapmış olduğu iyilikler olarak belirtilmiştir. Kur'ân'ın ortaya koymuş olduğu ahlâkın temeli de budur: Dünya hayatının asıl gaye olmaması, sürekli ahiretin gözetilmesidir. İyi kullar bu ilkeye riayet eden kullardır. Kur'ân bütün insan davranışlarını bu temel ilkeye göre gerçekleştirmesine dair güçlü mesajlar verir.

İlk inen surelerden itibaren dünyada edinilen maddi varlıkların insanı ebedi kılamayacağı gerçeği sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin Hümeze suresinde "... O, malının kendisini ebedi kılacağını zanneder."²³ Bu ayette temel iki vurgu göze çarpar: Birincisi maddi varlıkların/mal ve mülkün verdiği anlamsız güvenle, insanları aşışlamak amacıyla, arkalarından olumsuz konuşmak ve sahip olduğu bu maddi servetin ebedi olacağına dair yanlış inancıdır. Kur'ân, işte bu zihin yapısını o kadar fazla eleştirmektedir ki ilk etapta, onun maddi varlıklara karşı aleni bir savaş açmış olduğu izlenimini verir. Oysa Kur'ân, insanın maddi varlıklara düşkünlüğünden ziyade, maddi varlıkların insanda oluşturduğu güçlü olma hırsından ve "bu maddi servetleri ve imkânları elde etmeye ve onlara sahip olmaya neredeyse 'dinî bir değer atfetme'"²⁴ zihniyetinden doğan yanlış anlayışa ve bu anlayışın oluşturduğu ahlâkî zafiyete odaklanarak onu yermektedir.

Kur'ân kıssalarında, maddi varlıklardan mütevellit güçlü olma hissinin insanda meydana getirdiği olumsuz davranış biçimlerini gösteren dikkat çekici bazı kişilikler vardır. Bu kişilikler, sahip oldukları serveti insanların aleyhine kullanır, insanları sömürmek ve onlara ruhsal ve bedensel işkenceler çektirmek için kullanmaktan geri durmazlar. Örneğin, Firavun²⁵, Nemrut, Hâmân ve Kârûn Kur'ân'da verilen örneklerden bazılarıdır. Bu şahıslar tutum ve davranış biçimlerinden ötürü Tağut²⁶ olarak nitelendirilirler. Bu tiplere ait düşünce ve yaşam tarzı, dünyevî maddi üstünlüğü bir zulüm aracı olarak kullanmanın ve onun elde edilmesi bakımından bütün kötülükleri gerçekleştirmenin birer sembolü olarak

²² Al-i İmrân 3/14; en-Nisâ 4/77.

²³ el-Hümeze 104/3.

²⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002) 1306, 3. dipnot.

²⁵ Firavun'un kibri ve kendini müstağni görmesi ile ilgili olarak Naziât suresi 20-24 ayetlerde şöyle buyrulur: "Derken Mûsâ ona en büyük mucizeyi gösterdi. Fakat o, Mûsâ'yı yalanladı ve isyan etti. Sonra sırt dönüp koşarak gitti. Hemen (adamlarını) topladı ve onlara seslendi: 'Ben, sizin en yüce Rabbinizim!' dedi." bk. Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 107.

²⁶ Tağut: طغوت/طغ-غ-ي köklerinden gelen bu kelime, sınırı aşmak, sınırı aşarak isyan etmek/isyana sürüklemek, gibi anlamlara gelmektedir. bk. Ebu'l-Kâsım b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Mufredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 304; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'Arabiyye, 1967), 393.

gözler önüne serilmektedir.²⁷ Üstün olma isteği ve bunun verdiği aşırı hırs, doğal olarak toplumda bir kesimin zulme uğraması ve maddi manevi yönden sömürülmeleri anlamın gelmektedir. Sömürünün bir şekli olarak servetin belli kesimlerin elinde dolaşan bir meta'/fayda olması durumunda, toplumda sosyal adaletin bozulması anlamına gelir. Servetin verdiği gücü daima kendi lehlerine olacak şekilde tasarrufta bulunmaları nedeniyle belli kesimin aşırı zengin, toplumun önemli bir kesiminin de fakir olması sonucunu doğurur. Kur'ân'da, sahip oldukları maddi varlıklarla şıarmış kimseleri tanımlayan başka bir terim de Mütref/Mütrefîn'dir. Bir bakıma mütref de tağut vasfına bürünerek insanları Allah'tan ve onun dininden uzaklaştırma²⁸ görevi görmektedirler. Mütrefler, sahip oldukları maddi varlıkları çoğaltmak ve sürekliliğini sağlamak için toplum düzenine hanel getirecek eylemlerden geri durmamaktadırlar.²⁹ Bu bakımdan mütref, iktidarı elinde tutmak için var gücüyle çalışır. Gücün elinden gitmemesi için toplumda zulme başvurarak her türlü gayri ahlâkî entrikayı çevirmekten geri durmaz. Peygamberlerin mücadelelerinin anlatıldığı Kur'ân pasajlarında, Peygamberlerin genelde bu tiplerle olan diyalogları ele alınmıştır. Onlar, zulmün icracısı, peygamberler de hakkın ve mazlumların müdafileridirler. Firavun İsrailoğulları'na her türlü zulmü yaparken, Mûsâ (a.s.) bu zulmün karşısında duran bir hak savunucusudur. Kezâ Hz. Muhammed toplumda ezilen en alt tabakadaki insanların hamisidir. Mütreflerin fakir ve güçsüz insanların hakkını savunma diye bir dertleri de yoktur, çabaları da. Tam tersine, kabarmış egolarıyla, zulmün icracısı ve asıl sebebidirler.³⁰ Bu da bizlere bir gerçekliği daha gözler önüne sermektedir: peygamberlerin (a.s.) mücadelelerinin bir yönü de zayıf bırakılmış, mazlum halkın haklarını savunmaktır.

1. Dünya Hayatı

Dünya, Kur'ân'a göre kozmik anlamda insanın varoluş mekânı, kulluğunu icra ettiği yatay boyuttur. ³¹ Aynı zamanda belli bir süreliğine kaldığı, Allah'ın göğü yedi günde yaratmasından sonra, yarattığı yerdir. ³² Kur'ân Allah'ın yeryüzünü insanın geçimi için yarattığını beyan eder.³³ Diğer yandan dünya, ahirete, yani asıl kalacağı ebedî hayat yolculuğunda kulluk vazifesini yerine getirmesi için³⁴ kısa

²⁷ Nuh 16/7, 22-23; eş-Şuarâ 26/111, 116, 128-130.

²⁸ es-Sebe' 34/34-35. ayetlerde şöyle buyrulur: "Biz hangi menlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, 'Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz' demişlerdir. Yine, 'Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir.' demişlerdi."

²⁹ bk. Nurettin Turgay, "Kur'an'da 'Mütref' Kavramı", *Bilimname* 12/1 (2007), 75-99.

³⁰ Hûd 11/116; Özsoy, *Sünnetullah*, 174.

³¹ el-Bakara 2/30.

³² el-En'âm 6/101; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3.

³³ el-Bakara 2/29; el-Câsiye 45/13.

³⁴ el-Mülk 67/2.

süreliğine³⁵ kalmaya mecbur kılındığı mekân olarak tanımlanır. Bu bakımdan, dünya ve hayatı insanın bilinciyle birlikte görüp hissettiği, üzerinde geçimliğini sağladığı, hayır ve şer işlediği yerdir. Arz/dünya sorumluluk sahibi olması bakımından insan için büyük bir öneme sahiptir. İnsan açısından yeryüzü, hayatının anlamıdır. Hem manevi hem de maddi/reel anlamda değer atfettiği ve nefes aldığı sürece hiçbir zaman kendisinde bu değerın yitirilmediği bu nedenle asla terk etmek istemediği yerdir.³⁶ İnsana yeryüzü hem bir geçimlik mekânı hem de bütün marifet ve sorumluluklarını icra etmesi bakımından hayati derecede önemli olan devininin yatay boyutudur. Zaman ise kum saatindeki kumun an be an tükenmesinde olduğu gibi ömür denilen sermayeden tükenip yittiği en önemli değerlerinden biridir.

Kur'ân'da hayat, genellikle dünya kelimesine izafe edilerek kullanılmıştır.³⁷ Bu kelimenin Kur'ân'da müstakil kullanımı nadirdir. Asr sûresinde insan ömrüne yemin edilerek, bu ömrün insanın hür iradesiyle kendi lehine ve aleyhine olacak eylemleri gerçekleştirebileceği bir yer ve süre olarak ifade edilmiştir. Allah yaratışta onun benliğine fucûr ve takvâyı ilham etmiş, ancak benliğini arındıran ve doğru eylemleri gerçekleştirenlerin kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir.³⁸

Kur'ân'ın insan için uygun gördüğü ahlâkî bir hayat düzeni vardır. Kurmayı hedeflediği bütün hayat düzenini, manevî ve ahlâkî temeller üzerine inşâ etmek isteyen bir dinin, ölümle son bulacak olan bu dünya hayatını değil de ahireti, yani mükâfât ve cezanın verileceği, ebedî olarak kalınacak olan asıl yurdu öncelimesinden daha doğal bir şey olamaz. Kur'ân'ın bu yaklaşımının temelinde yatan sebeplerin başında, muhataplarının hayat algısının sadece bu dünyadan ibaret olduğunu kabul ederek bütün yaşamlarının sadece bu dünyadan münhasır olduğuna dair inanışlarından³⁹ kaynaklandığını söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Bu yüzdendir ki, Kur'ân'da dünya ahiretle kıyaslanmak suretiyle, sürekli olarak dünyanın geçiciliğine ve değersizliğine vurgu yapılmıştır.⁴⁰ İslam'ın hedeflediği sosyal hayatta bunun şöyle bir etkisi vardır: Bütün benliğiyle dünyaya kendini adamanın insandaki olumsuz tesirlerinden kişiyi sıyrarak onu ahirete yönlendirmek; egonun insanda meydana getireceği bütün kötü duyguların ve bu duygulardan potansiyel olarak neşet edecek kötü davranışların önüne geçmiş olmaktadır. Kur'ân'ın bu gayeyi kısa süre içerisinde başardığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İndirildiği kabile ortamındaki insan zihniyetini tükenmez bir hazineyle buluşturmuştur: İktisâdî anlamda üreten ancak ürettiğini bütün toplumla

³⁵ Kur'ân'da dünya hayatı süre bakımından genellikle ebedi olan ahiret hayatıyla kıyaslanır: “Siz dünya hayatını ahirete tercih ediyorsunuz. Halbuki ahiret daha hayırlı ve daha sürekli dir.” (el-A'lâ 87/16-17).

³⁶ el-Bakara 2/96; Ahmet Bozyiğit, “İnsanda Ebedî Yaşama Arzusu”, *Akademik Akıl* (Erişim 12 Ekim 2023).

³⁷ el-Bakara 2/204, 212; Âl-i İmrân 3/14, 117, 185; en-Nisâ 4/74, 94, 109; el-En'âm 6/74, 109, 32, 70, 130; diğer ayetler için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988), 285-286.

³⁸ eş-Şems 91/8-9.

³⁹ Mustafa Çağrırcı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 45.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/14, 185; el-En'âm 6/32; el-A'lâ 87/16-17.

paylaşmayı hayatın temel ilkesi hale getirmiş bir insan tipi oluşturmuştur. Burada Hz. Muhammed'in eşsiz rehberliğini asla göz ardı edemeyiz. Hz. Peygamber'in: "Sizden herhangi birinin ipini alıp, sabahın ilk saatlerinde, rızkını aramak maksadıyla bir dağa çıkarak odun toplaması; odunları satarak rızkını temin etmesi ve o rızıktan tasadduk etmesi, dilenmesinden daha hayırlıdır."⁴¹ demesi bile başlı başına onun zihnindeki üretme ve ürettiğini en yakınındakilerle paylaşma duygusunu ne kadar başarılı bir şekilde yönlendirdiğini gösteren örneklerden sadece birisidir.

Allah'a kul olması çerçevesinde, insanın kendine ve yakınlarından başlayarak sosyal çevresine karşı sorumluluğunun bilincinde, ömrün bu şekilde verimli bir şekilde idâme edilmesi Kur'ân'ın kazandırmaya çalıştığı en büyük hayat idealidir. İnsanın dünya hayatı boyunca, elde ettiği veya sahip olduğu malî varlıkların tasarruflu ve verimli bir şekilde kullanmasını ve ihtiyaç sahiplerine kazancının bir kısmını gönüllü bir şekilde bağışlamasını, ahirette kendisine yarar sağlayacak şekilde yönlendirmesi gereken verimli bir eylem olarak tasvir etmiştir. Bu süreçte, sahip olunan tüm varlıkların yönetilmesinde bencillığe ve ihmalkârlığa asla yer yoktur. İnsan hayatının çok belirgin bir amacı vardır. Bu amaç kesinlikle ego için olmamalıdır. Sosyal hayatta paylaşma açık, iyiliğin daima en üstte tutulduğu bir ideal söz konusudur. İnsanın iç huzuru işte bu asıl gayeye ulaşıldığında tecelli edecektir. İç huzuruna sahip, maneviyatı yüksek insanların toplumsal ahlâkî seviyeyi yükseltme konusunda katkı sağlayacağı kesindir.

2. İnsanın Maddi Alemle İlişkisi: Dünya Nimetleri/Dünya Malı

Ruh ve madde bileşiminden meydana gelen insanın hem hissiyatıyla ruh âlemi hem de maddiyât yönüyle fiziksel alemle ilişkisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kur'ân onun her iki yönünü düzenleyen ilkeleri barındırır. Bir taraftan onun Allah ile ilişkisinin mahiyetini ortaya koyarken, diğer taraftan yeryüzündeki fiziki alanla olan ilişkisinin kaçınılmaz olması hasebiyle, bu dünyada hemcinsiyle ve fiziksel diğer varlıklarla olan ilişkisini düzenleyen ilkeler belirler. Bu anlamda insanın hem Yaraticısının haklarına hem de insan ve eşyanın haklarına riayet etmesi beklenir. Kişinin Allah'ın haklarına riayet etmesi, O'na itaat etmesi, hemcinsinin ve diğer canlı-cansız varlıkların haklarına riayet etmesi ise onların maddi ve manevi haklarına tecavüz etmemesi onlara iyi muamelede bulunması demektir.

Görünürde mânevîyât ile maddiyâtın birbirine zıt olduğu kabul edilebilir. Ancak, gece ile gündüz arasındaki ilişki gibi, biri diğerinden ayrılmamacasına bütünlük arz eden zıtlardır. Her biri ayrı şeyi ve yönleri ifade etse de aslında birbirini tamamlayan bir mahiyete sahiptir. Kadın-erkek; yaşlılık-gençlik/çocukluk gibi. Bütün bu olgular birbirleriyle olan ilişkilerinden ötürü genel çerçevede bakıldığında

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Kahire: Dâru't-Ta'sîl, ts.), "Zekât" (No: 1492).

birbirlerini tamamlarlar. Yani kadın olmadan erkek, erkek olmadan da kadının varlığının bir anlamı yoktur.

Mâneviyât, insana sürekli ahlâklı yaşamayı, maddiyâta fazlaca önem vermemeyi emrederken, insanın ihtiyaçlarından ötürü fiziki alemle ilişkisi yüzünden maddiyâtta kendisini gerekli kılmaktadır. Öyleyse insanın ne mânevîyâtta ne de maddiyâtta vaz geçmesi söz konusu olamaz. Zaten Kur'ân, insanın ahlâkî yaşantısına önem vermesini tavsiye ederken, dünyadan da tamamen el etek çekmesini istememektedir. Kasas suresi 77. ayette şöyle buyrulur: *"Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."*

Tabiatları gereği maneviyat konusunda asla taviz vermeyen kimseleri istisna edersek, bu genel kuralın dışında kalmak insan için doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kur'ân ahirete nispeten dünyayı düşük ve değersiz görmesine rağmen, dünyadan da nasip alınacak bir yer/yurt olarak bahsetmektedir. Dikkat edilmesi gereken önemli husus, dünyanın tamamen değersiz ve önemsiz olduğundan ziyade, ahiretteki sonsuz nimet ve güzelliklerle kıyaslandığında ahiret hakkında kendiliğinden oluşan değerdir. Ayrıca dünya insan için asıl yurt değil geçici kalacağı bir mesken konumundadır. Bu durumda dünya hayatı insan için bütün hayatını uğruna feda edeceği bir varlık olarak görülmemektedir. Bu nedenle Kur'ân bütün ulvî gayeleri bir tarafa bırakarak dünyaya dalanları kınamaktadır.⁴² Bu durumda dünya nasip alınacak bir yaşam yeri, ahiret ise ebedî kalınacak asıl yurt olması bakımından dünyadan daha değerlidir. Diğer bir deyişle, insan için dünya ahiret hasadını elde edebilmesi için sürmesi gereken bir tarla hükmündedir.

3. Kur'ân'a Göre Dünyada İnsana Verilen Maddî Varlıkların Mahiyeti

Dünyada yaşayan; eylemler gerçekleştiren ve madde ile iletişime geçen bir varlık olarak insanı tanımladığımızda her şeyden önce onun maddî bir varlık olduğunu belirtmemiz gerekir. En basit tanımlamayla maddî bir varlık olan insanın, diğer maddî varlıklarla ilişkisi kaçınılmaz ve doğaldır. Bu doğal iletişimden ötürü hem fiziksel hem de ruhsal olarak etkilenir. Bu nedenle hiçbir insan kendini bu etkileşimden kurtaramaz. Hatta diyebiliriz ki, insanoğlunun diğer maddî varlıklarla ilişkisi, hayatta olduğu süre içinde onun hemcinsi ile olan ilişkilerinin de temelini oluşturmaktadır.

Kur'ân'daki dünya bir sınama yeri olduğundan, insanoğlunun rahat edeceği, gönlünün istediği gibi yaşayacağı bir mekân olarak tasvir edilmemiştir. Tam aksine,

⁴² el-Hümeze 104/1-9.

meşakkatlerle dolu bir yerdir.⁴³ İnsanın yeryüzünde kulluk denilen asli bir görevi vardır. Yaşamını sürdürebilmesi için kendisine uygun bir çevre olarak yaratılmış bir yeryüzü ve kulluğunu icra edebilmesi için yeryüzünü imar etme görevi verilmiştir.⁴⁴ Kendisine verilen akıl ve irade ile bunu idrak ederek, başta kendisini yaratana karşı sorumluluğunun bilincinde olarak gayret göstermesi istenmiştir. Bu sorumluluk kulluk olarak belirtilmiştir. Bu nedenle kendisine verilen bütün maddi ve manevi varlıklar genel anlamda kulluğunu icra etmesi için kendisine bahşedilen bir 'nimet' olarak vasıflandırılmıştır. İnsanoğluna verilen bütün nimetler sorumluluğunu yerine getirmesi içindir. Her biri birer emanettir. Bu emanetleri hem kendi hem de bütün insanlık için kullanmak durumundadır. Bu bilinç, insanın yeryüzünü imar etme sorumluluğunu en iyi şekilde ifade eder.

Kur'ân'daki anlatımlardan yola çıkarak onun yeryüzündeki yaşamın öncesinin anlatıldığı Âdem (a.s.) kıssasına insanın madde ile olan ilişkileri nazarıyla baktığımızda, onun madde ile ilişkisinin mahiyetine dair bazı ipuçları bulmamız mümkündür: Allah Âdem'e (a.s.) ve eşine bir bahçe ve içindeki bütün nimetleri tahsis etmiştir. Bahçenin içindeki nimetleri dilediği gibi kullanma izni vermiştir. Bu durumda, ilk insanın ve eşinin madde ile ilişkisi, ondan faydalanma (meta') şeklinde tezahür etmiştir diyebiliriz. Bu iznin yanında, kendisine bir yasak da konulmuştur. Yani maddi varlıkların tamamı değil, yasaklı olan kısmı da söz konusudur. Buradan anladığımız şudur: İnsanoğlunun maddi varlıklar hususunda, serbestçe kullanabileceği şeyler olduğu gibi, kendisine yasaklanan şeyler de vardır.⁴⁵

Herhangi bir görevin/sorumluluğun söz konusu olmadığı cennetten bir yasak ihlâli ile kovulan insanoğlu için yeryüzü hem bir barınak hem bir geçim yeri hem de belli sorumlulukların yüklendiği mücadeleye sahasıdır. İnsanın yeryüzüne inişinin (hubût) temel sebebi, Kur'ân'daki anlatıma göre, Âdem'in (a.s.) nimetler arasındaki bir varlığa yanlış yönelişidir. Bu yanlış yöneliş insanoğlunun varlık alanındaki yaşam seyrini değiştirmiştir. Yeryüzünde meşakkatlerle dolu yeni bir yaşamı sürmeye mahkûm edilmiştir. Yeryüzünde varlığını sürdürebilmesi için fayda veren şeylere yaklaşımının bu sorumluluk çerçevesinde belirlenmiş olduğu Kur'ân'dan çıkarılabilecek önemli bir sonuçtur. Kendisine fayda veren şeyleri alabildiğine sınır tanımadan hoyratça elde etmesi veya dilediği gibi kullanması söz konusu değildir. Nasıl cennette bir nimete dair yanlış yaklaşımı başına büyük sorunlar açmışsa, bu dünyada da aynı şekilde maddi varlıklar hakkındaki yanlış tasarrufları başına büyük dertler açmıştır/açacaktır. Zaten insanlık tarihi incelendiğinde bunun böyle olduğuna dair pek çok örnek bulmak zor değildir. Yeryüzünde insanoğlunun karşılaştığı problemlerin temelinde, hemcinsiyle olan rekabetlerinin ve diğer eşya ile

⁴³ el-Beled 90/4. ayette şöyle buyrulur: "Sen bu beldedeyken bu beldeye (Mekke'ye), babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde (olacak ve bunlara göğüs gerecek şekilde) yarattık."

⁴⁴ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed b. el-Mufaddal Râğib el-İsfehânî, *ez-Zerî'â ilâ mekârimi's-şerî'â*, thk. Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-A'cemî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 86.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şuruk, 1968) 1/58.

olan münasebetlerinin mahiyeti belirleyici rol oynamıştır. Kısaca, yeryüzündeki insanın maddi varlıklarla ilişkisi, içinde yaşamış olduğu çevrede yer alan maddi varlıklara mâlikliği yönünden hem çok doğal hem de bir o kadar onun kaderidir. Maddi varlıklara yönelim tarzı insanoğlunun yaşamı boyunca ona fayda veya zararı belirleyecek en büyük etki unsurları olacaktır.

3.1. Nimet

Kur'ân'da م ع ن kökünden gelen bu kelime insan için yararlı olan şeyler anlamında 123 yerde geçmektedir. İlgili ayetler incelendiğinde, insanların faydasına olarak Allah tarafından insanlara verilen lütuf ve bağışlar olduğu rahatlıkla görülmektedir.⁴⁶

Nimet kavramı, Kur'ân'da anlam yelpazesi çok geniş bir kavramdır. Hem maddi hem de manevi kapsama sahiptir. Örneğin, Bakara suresi 211. ayette, “*Her kim Allah'ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirirse, bilsin ki, Allah cezalandırmada çok şiddetlidir.*” buyrulmaktadır. Bu ayetteki nimet, Yahudilere gönderilmiş Tevrat'ın ayetleri olarak tefsir edilmektedir.⁴⁷

Nimet, ister maddi olsun ister manevi, insana/insanlığa yararlı olan her türlü şeydir. Nimet Allah'tandır. Allah bazen, başka insanları ve şeyleri aracı kılarak dilediğine ve dilediği şekilde nimetlerini verir; verdiği nimeti geri alabilir, daraltır veya genişletebilir. Bu Allah'ın iradesine bağlıdır.

Nimet konusunda, Kur'ân'da yapılan vurgulardan bir tanesi de insanın Allah'ın vermiş olduğu nimetlere nankörlük yapılmasıdır. Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetin hesabını soracağını belirtmesi, insanın nimete karşı sorumlu tutulacağını göstergesidir. Nimetin kadri kıymeti bilinmediği takdirde, verilen kimseye yük olur. İbrahim sûresi 28. ayette, “*Allah'ın lütüfettiği nimete nankörlükle karşılık verme*”den bahsedilmektedir. Nimete nankörlük ciddi sonuçlara kapı aralar. İbn Âşûr'un belirttiği gibi, nimete nankörlük eden kimse bu kötü tavrı nedeniyle imanı küfre, hidayeti dalalete ve sonuçta mutluluğu azaba çevirmiş olur.⁴⁸

Yeryüzü ve onun üzerinde, insanın kullanımına âmâde kılınmış ne varsa hepsi insanın sorumlu tutulacağı nimetlerin başında gelir. İnsanın soluduğu hava, içtiği su ve burada sayamayacağımız kadar çok olan nimet insana tek bir amaç için verilmiştir: Kendisine bunca nimeti veren Allah'a karşı sorumluluğunu bilerek O'na kulluk etmek, kadirşinaslık yapmak ve nimetlerine şükretmektir.

Nimet kavramı ile ilgili bütün mülahazalarda, şükür kavramı kilit noktayı teşkil eder. Nimet olarak insanoğluna bahşedilen hemen her şeyin karşılığında

⁴⁶ bk. Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 878-880.

⁴⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/327.

⁴⁸ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984) 13/227-230.

kuldandan beklenen tavır şükürdür. Şükür ise, başta Allah'a karşı samimi kulluğu doğurur. Kur'ân samimi olarak kulluklarını yerine getirenler için muttakî vasfını kullanır. Muttakilerin Rabb'lerinden istedikleri en önemli şey, kendilerinden önce nimet verdiklerinin yoluna iletmesidir: *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."*⁴⁹

İnsanoğlunun en önemli özelliği dünya malına aşırı düşkün olması ve yardıma muhtaç kimselere ikramda bulunup, kendisine verilen bu nimetleri paylaşmaktan kaçınmasıdır.⁵⁰ Kur'ân'da bu özelliği kimi zaman eleştirilmektedir. Kur'ân'ın eleştirdiği husus, insanın başta kendisine sayısız nimet veren Rabbine karşı olan nankörlüğü⁵¹ ve bencil davranarak bu nimetleri ihtiyaç sahipleriyle paylaşmamasıdır.⁵²

3.2. Rızık

Rızık, Allah'ın insana yeryüzünde belli bir süre yaşam sürmesine imkân sağlaması için bahsettiği temel unsurların en başında gelir. Zira insan varlığının yaşaması için temel maddelerin başında nefes almasını sağlayacak hava, su ve gıda gelmektedir. İnsanların bu üç unsur olmadan yaşam sürmesi bu dünyada mümkün değildir. Diğer taraftan bu saydıklarımıza ulaşabileceği doğal bir çevre ve insanların onlara ulaşabilmesi için imkânlarının olması da gerekmektedir.⁵³

Kur'ân'da rızık kelimesinin geçtiği bütün ayetleri göz önünde bulundurduğumuzda rızık, hava ve gıda gibi insanın temel yaşam fonksiyonlarını sürdürebilmesinin yegâne unsuru olduğunu görmek zor olmaz. Kur'ân'daki diğer bir anlamı da manevi anlamda insan hayatına destek veren vahiy gibi temel unsurlar da rızık kavramı içerisinde yer almaktadır.⁵⁴

Yaklaşık dokuz ayette rızık kelimesi 'yeme' eylemiyle birlikte kullanılmıştır.⁵⁵ Buradan hareketle rızık yenilen şeylerden olduğunu anlarız. Rızık kelimesinin geçtiği diğer ayetlere baktığımızda da 'harcama/infak etme' fiiliyle birlikte iman edenlere yönelik bir emir olması söz konusudur.⁵⁶

⁴⁹ el-Bakara 2/4-7.

⁵⁰ el-Fecr 89/20: *"Malı da çok seviyorsunuz."*

⁵¹ el-Fecr 89/15-16: *"İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetler verdiği, 'Rabbim bana ikram etti.' der. Ama onu deneyip rızıkını daraltınca da 'Rabbim beni aşıladı.' der."*; el-Kehf 17/83: *"İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer."*

⁵² el-Fecr 89/17-19.

⁵³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Karşı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/742.

⁵⁴ Hûd 11/88.

⁵⁵ el-Bakara 2/172; el-Mâide 5/88; el-En'âm 6/142; el-A'râf 7/160; en-Nahl 16/114; Tâhâ 20/81; el-Hac 22/28; Sebe' 34/15.

⁵⁶ el-Bakara 2/3, 60, 254; en-Nisâ 4/39; el-Enfâl 8/3; er-Râ'd 13/22; İbrahim 14/31; en-Nahl 16/75; el-Hac 22/35; el-Kasas 28/54; es-Secde 32/16; Fâtır 35/29; Yâsîn 36/47; eş-Şûrâ 36-38.

Allah ile insan arasındaki zorunlu ilişkiyi de tesis eden bir unsur olarak rızık görmekteyiz: Rızık veren Allah'tır. Rızık vermek, tabiri caiz ise 'ilâh' olmanın da doğal bir gereği olduğu görülür: Yarattığı kullarına rızık bahsedemeyen bir ilahın söz edilemez. İnançlı insanın rızık verene karşı şükürü içsel bir zorunluluk olarak benimsemiş olması kaçınılmazdır. Allah kuluna bol bol rızık ihsan eder; kul da bunun karşılığında bütün hayatını kuşatacak şekilde ona şükrederek bunun minnettarlığını yerine getirmeye çalışır. Böylece yaratan ve kullarına/insanlara rızık veren Allah ile bu ihsan karşısında ona kulluk etmek suretiyle şükreden insan arasında bir ilişkinin tesis edilmiş olduğunu fark ederiz.

Allah'ın rızık konusunda ilk adımı, insan için rızık bol olduğu bir çevre ve imkânları yaratmasıdır. Yeri ve göğü insan için yaratması, insanın yemesi için gerekli nebatatın yerden bitmesi ve bunun için de gökten yağmurun yağdırılması gibi pek çok husus dile getirilir. Bu nedenle yaratma evresinin ilki olarak insanın yaşayacağı yeryüzünü yaratmasından bahsetmesi bunun işaretidir.⁵⁷ Rızıktan önce insanın rızıkını temin edeceği yatay boyut olan yeryüzü, yaşamsal faaliyetlerin devamı açısından çevresel imkânları ifade eder. "Allah'ın insanı rızıklandırması, öz itibarıyla insanın yer yüzünde yaşamasını sağlayacak olan bütün rızıkları orada yaratması, hazırlamasıdır."⁵⁸ Bu bakımdan pek çok ayette Allah'ın kulların yararına gökten su indirmesi, yerden bitkileri bitirmesi bizzat rızık olarak ifade edilmektedir. Çünkü sebep/müsebbib olmadan müsebbebin olması düşünülemez.

Rızık kavramını daha geniş bir çerçevede ele alacak olursak, Allah tarafından insana bahşedilen halihazırdaki bütün bağış/lütuflardır. Bu bağışlar dünyevî veya uhrevî olabilir. Başka bir ifadeyle, insanın midesine inip de kendisiyle gıdalandığı her îşedir. Buna şu örnek verilebilir: "أَعْطَى السُّلْطَانُ رِزْقَ الْجُنْدِ" "Sultan askerinin rızıkını verdi".⁵⁹ Manevî anlamda kendisine yarar sağlayıp da tatmin olduğu bilgi veya peygamberlere bahşedilen vahiy de bu kapsama girer. Buna örnek olarak şu verilebilir: "Şu'ayb şöyle dedi: 'Ey kavim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbinden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse!... Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece ona tevekkül ettim ve sadece ona yöneliyorum."⁶⁰ İlim gibi manevi hususların rızık olabileceğine dair Arapçada: "رُزِقْتُ عِلْمًا" "İlimce rızıklandım."⁶¹ deyiimi kullanılmaktadır.

⁵⁷ el-Bakara 2/29.

⁵⁸ Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân (Sistemik Kur'ân Fihristi) (Ankara: Fecr Yayınları, 2017)*, 475; Mücteba Altındaş, "Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışlarımızın Sosyal Hayattaki İzdüşümleri", *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*, ed. Muhammed Yuşa Yaşar - Halil İbrahim Delen (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2013), 200 vd.; Muhit Mert, "Kur'ân'da Rızık", *Diyanet Dergisi* 26/4 (Aralık, 1990), 69-86.

⁵⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/115.

⁶⁰ Hûd 11/88.

⁶¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 194.

Kelamcılar rızık tanımını konusuna ihtilafa düşmüşlerdir. Eş'ârî kelamcılarının göre, ister helal olsun ister haram olsun, Allah'ın bütün canlılara gıdalanması veya başka bir husus için lütfettiği her şey rızık kavramı içerisindedir.⁶² Ancak Mu'tezile'ye göre haram olan şeyler rızık kavramı içerisindedir.⁶³ Mu'tezile'nin önemli imamlarından olan Kadi Abdulcebâr, rızık şöyle tanımlamaktadır: "Rızık faydalanılan şeydir. Başkasının ona engel olması söz konusu değildir. Bu nedenle rızıklananın hayvan veya insan olmasının arasında fark yoktur." Kâdî Abdulcebâr, gıda, su ve bunların yerine geçen her türlü maddeyi rızık kapsamında değerlendirerek bunları 'mutlak rızık' olarak kabul eder. Bunların dışındaki her türlü nesneyi ve serveti de 'muayyen rızık' olarak adlandırır.⁶⁴

Tasavvufçular da rızıkı dört kısma ayırmışlardır: er-rizku'l-madmûn (Allah tarafından garanti edilmiş rızık), er-rizku'l-meksûm (Allah tarafından kulları arasında taksim edilmiş rızık), er-rizku'l-memlûk (Kullar tarafından temlik edilmiş rızık), er-rizku'l-mev'ûd (Allah'ın kullarına vadettiği rızık).⁶⁵

Bütün canlıların rızıkları Allah tarafından teminat altına alınmıştır. Rızıkların önceden belirlenmesi ile ilgili olarak Hûd suresi 6. ayette belirtildiği üzere, "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a âit olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı)dır." Bu ayete göre, insanların rızıklarının Levh-i Mahfuz'da önceden belirlenmiş olduğu şeklinde genel bir kanı mevcuttur. Ancak ayette geçen 'kitap' kavramını farklı yorumlayarak, canlıların hayatiyetini sürdürmeleri için gerekli olan rızık önceden belirlenmiş olduğu şeklinde değil, "Rızık takdirinde belli yasaların geçerli olduğu vurgulanmaktadır."⁶⁶ şeklinde de anlaşılmıştır: Rızıkla ilgili olarak hangi anlayış kabul edilirse edilsin, rızık ulaşma, rızıkını temin ve onu artırma kişinin gayretine bağlıdır. Kur'ân'da insanoglunun yaşamsal olgularında veya toplumsal ilişkilerinde genel prensip, "Kişi için ancak gayreti vardır."⁶⁷ şeklinde özetlenebilir. Hiçbir gayret göstermeden "Nasıl olsa rızık Allah'ın takdirindedir, çalışmama gerek yok, rızık önceden belirlenmiştir." demek ahmaklıktan öteye geçmez. Akıllı ve iradesi olmayan ayçiçeği bile hayatta kalmak ve üremek ve kendisine gerekli olan rızıkını temin için güneş ne tarafa dönüyorsa o da o tarafa dönmektedir. Rızık Allah tarafından teminat altına alınmış olması ona ulaşmak için gayret göstermemek anlamına gelmez. Rızık Allah tarafından teminat altına alınması, kişinin ona ulaşma isteği ve gayreti içinde olduğu sürece, Allah'ın rızıkı ona nasip edeceği veya insanın rızıkına ulaşması için bütün imkânları kendisine tanıyacağı şeklinde anlamak Kur'ân'ın ruhuna en uygun olanıdır.⁶⁸ Çalışmak ve

⁶² Hulusi Arslan, "İktisadi Faaliyetlerin Kelami Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 135.

⁶³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi'l-istilahâti'l-funûn ve'l-ulûm*, ed. Refik el-'Acem vd. (Lübnan: Mektebetu Lubnân en-Nâşirûn, 1991), 1/858.

⁶⁴ Kâdî Abdulcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/740.

⁶⁵ Tehânevî, *Mevsû'at*, 1/858.

⁶⁶ Altındaş, "Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışlarımızın Sosyal Hayattaki İzdüşümleri", 200.

⁶⁷ en-Necm 53/39.

⁶⁸ bk. Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 4/1856-1857.

gayret insana, başarı⁶⁹ ise Allah'a aittir. Başka bir açıdan konuya yaşlaştığımızda, yeryüzünde canlı halde bulunan bütün varlıkların yaşıyor olmaları onların rızıklandıklarını gösterir.

Allah'ın rızık dilediğine genişletmesi, dilediğine de kısması rızık konusunda insanların bilemeyecekleri pek çok yönün olduğunu gösterir. Bu husus Allah'ın katındaki özel bir bilgiye işaret eder. Biz ancak üzerinde uzun uzun tefekkür eder, bu husustaki hikmetleri anlamaya çalışırız. Allah'ın kulları üzerindeki tasarrufu tamamen onun ilim ve kudretinin bir yansıması olan ilahi projeye doğrudan ilgilidir. O projeye genel anlamda tabiyiz. Fakat o bilgi ile ilgili net bir malumata vakıf olmadığımızdan bizlere düşen akıl ve irademizle rızıkımızı temin etmeye çalışmak, sahip olduklarımızı israf etmeden mümkün olduğu kadar iktisatlı bir şekilde kullanmak ve ihtiyacımızdan fazla olanı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaktır.

Bu ayetten çıkarabildiğimiz diğer bir önemli sonuç, toplumda maddi anlamda kiminin üstte olması kiminin de daha düşük olması çalışma ve üretme mekanizmasını canlı tutulması için bir gereklilik olmasıdır. Ayette şöyle buyrulur: *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır. Zira herkes mali yönden iyi durumda olmuş olsaydı pek çok işi yapacak kimse bulunamazdı.”*⁷⁰ Ayetten anlaşılacağı üzere, toplumda işlerin yürümesi için insanların farklı yetenek ve kapasitelerini kullanmak suretiyle üretime katkıda bulunmaları söz konusudur.⁷¹ Kişilerin gösterecekleri çabalar ve problemleri çözme başarıları rızıklarının bol veya az olmasında etkili bir unsurdur.⁷² Ancak bu, maddi yönden üstte olanların altta olanları sömürmesi veya ezmesi anlamına gelmemektedir. Nahl sûresi 71. ayette şöyle buyrulur: *“Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?”* Ayette belirtildiği üzere Allah'ın gerçek muradı, insanların rızıkları konusunda birbirlerinin haklarını gözetmeleri ve ahlâkî davranarak kendilerinde fazla olanlardan durumu düşük olanlara infakta bulunmalarıdır. Ayetten çıkarılacak başka bir anlam da rızık konusunun bir sınama vasıtası olmasıdır. Eğer insanlar toplumda adalet ve hukuka riayet ile infâk müessesini gereği gibi işletmezlerse toplumun düzeni bozulur. İnsanlık tarih boyunca gönderilen vahiy ve pek çok peygamber sayesinde artık bunun farkına varacak ve gerekli girişimlerde bulunabilecek zihinsel olgunluğa kavuşmuş bulunmaktadır. Ancak zihinsel olgunluk tek başına yeryüzündeki gelir dağılımının dengeli bir şekilde sağlanmasına yeterli gözükmemektedir. Şu anki genel görünüm itibarıyla insanlığın bu konuda yeterince özveride bulunduğunu söylemek fazlaca iyimserlik olacaktır. Yeryüzünde halihazırda en büyük problemlerden biri toplumlar

⁶⁹ Hûd 11/88.

⁷⁰ ez-Zuhuf 43/32; bk. Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 5/3186-3187.

⁷¹ Arslan, “İktisadi Faaliyetlerin Kelami Yorumu”, 135.

⁷² Altındaş, “Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışlarımızın Sosyal Hayattaki İzdüşümleri” 201.

arasındaki gelir dağılımının aşırı derecede bozuk olmasıdır. Son zamanlarda başta İngiltere gibi kapitalizmin ve refahın öncüsü olan bir ülkede evsiz sayısındaki önemli bir artışı gözlenmektedir.⁷³ ABD ve Latin Amerika gibi bazı ülkelerde, en küçük bir ekonomik darboğazda mağazaların yağmalanması ekonomik durumun kötü olmasının yanı sıra gelirler arasındaki uçurumu gösteren çarpıcı örneklerdir.

Kur'ân'a göre bütün varlıklar Allah tarafından yaratılmıştır. Bu nedenle her şey O'na nispet edilerek anılır. Bu nispet, şüphesiz ilk inen surelerden itibaren Mekkeli müşriklere edebi bir dille anlatılmıştır. Allah bütün cömertliğiyle, insan ihtiyaçlarını giderir; yağmuru yağdırır, bitkileri insan ve insanın yararına olan hayvanlar için yerden bitirir. Dünyadaki varlıklar insanın emrine musahhar kılınmıştır. Bu maddi varlıklar belli bir amaç olan kulluk görevini yerine getirmesi bakımından insana emanet olarak, geçici bir süreliğine tahsis edilmiştir.

Kulluk görevi ise, özellikle sıklıkla vurgulanan vasat/i'tidalli bir yaşam sürmeyi de içine alacak şekilde tasarlanmış ilkeler ve kurullarla şekillenmiştir. Ne tamamen dünyadan el-etek çekmeyi, ne de tamamen bu dünyaya dalmayı önermemektedir. Bu ikisi arasında orta bir yolu önermektedir. Bunlar dikkate alındığında, çok yalın ve basit bir ifadeyle, bütün maddi varlıklar insana sadece şu iki temel amaç için verilmiştir: kendisini ahirette kurtaracak tarzda hayır ve hasenât için kullanması,⁷⁴ bu dünyada kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayarak kimseye muhtaç olmadan, rahat ve huzurlu bir yaşam için vasıta olarak kullanması.

İnsanoğlunun sahip olduklarının, başka izahı güç konuları da kapsadığı görülecektir. İnsanoğlu yaşamına başladığı ilk andan itibaren, temel önceliği, hayatta kalmak için maddi varlıklara ulaşmayı hedeflemesidir. Ancak gıda maddelerini temin ettikten ve karnını doyurduktan sonra başka ihtiyaçları da zuhur etmektedir. İşte ihtiyaçları karşılama ve fazla olanları da ihtiyacı olan başkalarına gerek ticaret gerekse hibe ve bağış yoluyla vermesi söz konusudur. Normal şartlarda insan varlığının sahip olduğu maddi varlıkları başkalarına tevdi etmesi için doğal hiçbir sebep gözükmemektedir. İnsanı salt maddeden mücerret bir varlık olarak gören düşünce sistemleri doğal olarak bunu böyle tespit etmiştir. İşte tam bu noktada, ahlâkî duyguların varlığını dayandıracak sağlam bir dayanak bulmakta zorlanmaktadırlar. Oysa semâvî dinlere göre, ahlâkî duyguların dayanağı son derece güçlüdür: İlâhî yaradılıştaki bu duygular insana Allah tarafından bahşedilmiştir. Kimi insan bu hislerini güçlendirerek, kimisi de olduğu gibi bırakarak hayatlarını sürdürürler. Bu nedenle diğerkâmlık veya merhametli oluş bazı insanlarda son derece fazlayken, diğer bazılarında son derece zayıf ve güçsüzdür. Bu nedenle, Kur'ân'da Allah'ın kullarının, Allah'a kulluk etme açısından, ona itaati, aynı zamanda kullarına iyilik yapmak, onların ihtiyaçlarını karşılama noktasında duyarlı

⁷³ Zuhâl Demirci, "İngiltere'de evsiz ailelerin sayısı son 25 yılın 'en yüksek' seviyesine ulaştı", *Anadolu Ajansı* (26 Temmuz 2023); Ben Chu, "İngiltere'de hükümetin sokakta yatan evsizlerle ilgili sorunlarla yüzleşmesi gerekiyor", *Independent Türkçe* (8 Ocak 2019).

⁷⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 5/447.

ve istekli olmak kadar önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Hatta inanan insanlar arasında o kadar güçlü bir ilke vardır ki, o da şudur: Allah kullarına merhametinden ötürü, şirk haricindeki bütün günahlarını affedebilir. Ancak bir kulun diğer bir kula olan hakkını affetmez! Bu bakımdan Kur'ân'da, maddi varlıkların yönetimi, zaman zaman, Allah'a itaat veya ona isyan etme konularıyla birlikte zikredilebilmektedir. Maddi varlıkların, Allah'ın istediği doğrultuda veya buna aykırı yönetilmesinin bir bedeli/karşılığı mutlaka vardır. Onların Allah'ın istediği doğrultunun dışında kullanılması, genellikle başka ahlâkî zafiyetlerle birlikte anılmakta, cehennem azabının geçtiği ayetler dikkate alındığında bu hususa fazlaca yer verildiği görülecektir.

Kur'ân'ın elde edilen maddi varlıkların yönlendirmesi ile ilgili ortaya koymuş olduğu ilkeler, kabul etmek gerekir ki ne kendi indiği dönemde ne de bu günkü anlamda, tamamen hür ekonomik modeli savunan kapitalist/liberal veya piyasayı tamamen bir plan çerçevesinde yönlendirmeye dayalı planlı ekonomi modeli olan sosyalist ekonomi modelleri gibi bir model ortaya koymaya namzettir. Ancak, işlevsel olarak, bir toplumdaki maddi refahı insan onur ve haysiyetine son derece uygun bir şekilde yönlendirmeyi hedefler. Kur'ân'ın ortaya koyduğu iktisâdî ilkeler, bir taraftan ferdi üretime yönlendirirken, diğer taraftan elde ettiği kazancı ahlâkî değerlere uygun bir şekilde infâk etmeyi önerir. Zekât veya salih amellerin başında yer alan sadaka gibi hayır üreten müesseselerin işletilmesi sayesinde maddi bir refahın gözle görülür etkisi olduğu tecrübe edilmiştir.

4. Maddi Varlıkların Yönetiminin Önemi

Kur'ân incelendiğinde iyi vasıfları nedeniyle sürekli övülen üç grup insandan bahsedilir: mü'min, muttakî ve salihler. Bunlar hayatlarını ellerinde geldiğince Allah'a itaat içinde geçirmeyi kendilerine ilke olarak kabul edenlerdir diyebiliriz. Tam zıt kutupta ise, inkârcılar/kafirler, münafıklar, müşrikler hayatlarında Allah'ın pek bir yeri olmayan veya yanlış ilah telakkisiyle O'na karşı isyan içinde olanlardır. Bu iki grup insanın her biri incelendiğinde, hayatlarını tamamen Allah'a itaat içinde geçirmeyi hedef edinen insanların en bariz özelliklerinden biri, mutlak anlamda sahip oldukları maddi varlıklarının bir kısmını yardıma muhtaç insanlara infak edenler olduklarını görmekteyiz. Karşı grupta bulunanların da bunun tam tersi, yardıma muhtaç olanlara en ufak bir yardımı bile çok gören hatta başkalarının yardımlarını engellemeye çalıştıklarına şahit olmaktayız. Buradan çıkan sonuç şudur: İnsan Allah'a itaat içinde olduğu sürece merhamet ve şefkat hisleri artar ve yardım olgusu onlar için hayatlarında bir şiar haline gelir. Ancak kalplerinde Allah'a yer olmayan insanların genelde kalplerinde hastalık bulunduğundan, merhamet ve şefkatten nasiplerini almamışlardır. Bu nedenle fakirlere ve muhtaçlara yardım etmek onlar için anlamsız gelmektedir.⁷⁵

⁷⁵ el-Mâ'ûn 107/1-3,7; Yâsîn 36/36-47.

Maddi varlıkların yönetiminin insanın bizzat kendisine, yakın çevresine ve daha genel anlamda bütün insanlığa dönük yönü bulunduğundan, Kur'ân tarafından tamamen ilâhî ahlâk çerçevesinde olması emir ve tavsiye edilmektedir. Zira insanın bu varlıklar üzerindeki olumlu veya olumsuz tasarrufları sadece kişiyi değil, içinde yaşadığı bütün insanları ilgilendirmektedir. Maddi ve manevi yönleriyle birlikte bir varlık olarak insanlar veya bilinen/bilinmeyen maddi varlıklar Allah'ın yarattığı varlıklardır. Tasarrufu tamamen ona aittir. Diğer taraftan, insanlar arasındaki savaş ve çatışmalara, toplumda sınıfsal yapıların oluşmasına neden olması bakımından insanlığı yakından ilgilendiren sonuçları vardır. Hatta bu husus insan topluluklarının oluşumu, yeryüzündeki hareketliliği/göçleri ve insanın doğayla ilişkileri bakımından son derece ilgilidir. Kimi düşünürler, insanın doğayla ve hemcinsiyle olan ilişkilerini insanın doğadan elde ettikleriyle doğrudan bir bağına işaret ederek insanlık tarihini bu açıdan ele alma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Kur'ân, insanın hayatıyla doğrudan ilgili olan bu konuya ilk andan itibaren değinmiştir. Maddi varlıkların edinimi ve kullanımı hakkında insanoğluna emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Allah Kur'ân'da, insanın bu iki temel faaliyetini son derece önemseyerek pek çok ayette bu konuya değinmiştir. İnsanoğluna temel olarak şu ilkeyi hatırlatmıştır ve onun konuya bu çerçevede bakmasını emretmiştir: Her şeyden önce insan, mülk edinirken ve onun üzerinde tasarrufta bulunurken, kendi rızası dâhilinde hareket etmesini istemektedir. Bu isteği anlamlı kılan husus şudur: İnsanın herhangi bir maddi varlığı mülk edinip onun üzerinde istediği şekilde tasarrufta bulunabilmesi için, öncelikle öyle bir maddi varlığın yeryüzünde 'bulunması' gerekmektedir. Bu bile tek başına yeterli değildir. Ayrıca, o maddi varlığa ulaşabileceği güç, kuvvet, irade ve bilgiye de sahip olması gerekmektedir. İşte bütün bu başlangıç ve tamamlayıcı unsurları yaratması ve insanoğlunun emrine musahhar kılması bakımından, insanın bu bilince ta baştan itibaren sahip olması istenmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da sıradan bir doğa olayı gibi görünen yağmurun yağması, tatlı su kaynaklarını oluşturması, rüzgârların hareketleri vs. pek çok hadise, Allah'ın ilim ve kudretine bağlanarak bu gerçek dile getirilmiş olmaktadır.⁷⁶ Diğer bir deyişle, insanın Allah'a kul olmasının nedeni belirtilmiş olmaktadır: Allah insana yeryüzünü musahhar kılmıştır. Bunun karşılığında insan O'na kul olmak, ona itaat etmek; emir ve yasaklarına riayet etmek ve şükretmekle mükelleftir. Bu bakımdan, Allah'ın insanlara bahsettiği ve emrine musahhar kıldığı bütün maddi ve manevi varlıklar, kulluk görevini yerine getirmesi bakımından, kendisine şu iki temel görevi yerine getirmesi için verilmiştir: Birincisi, kendisini yaratan, rızık veren, Rabbî, ilâh olarak tanınması, ikincisi de bütün varlıkları yeryüzünün imârî için kullanmasıdır.⁷⁷ Ne kendisine verilen bu hayat boş ve beyhudedir ne de verilen varlıklar har vurup harman savurması içindir⁷⁸. Her biri onun sorumluluğunu yerine getirmesi için

⁷⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 33 vd.

⁷⁷ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed b. e-Mufaddal Rağıb el-İsfehânî, *ez-Zerî'a ilâ Mekarimi's-Şerî'a*, 86.

⁷⁸ el-A'râf 7/31.

bahşedilmiş birer emanettir. Buna kendisine tanınan süre, yani “asr/zaman” da dâhildir. Aksi takdirde hüsrân (kayıp) içinde olacağı belirtilmiştir.⁷⁹

5. Mal Biriktirme-Zulüm İlişkisi

Mal biriktirmek kişide bazı duyguların etkisinin fazla olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Kendini sevmek/bencilik başta olmak üzere, cimrilik ve mala aşırı düşkünlük, güçlü olma arzusu ve toplumda gösteriş yapmak bunların başında gelir. Tabii olarak bütün bunlar insanı kötü eylem ve alışkanlıklara sürüklemeye potansiyeli yüksek ihtiras ve arzulardır.⁸⁰ Mal biriktirme bir bakıma malını harcaması veya infak etmesi gereken yerde harcamamak anlamına gelir. Bunun toplumda iki kötü yansıması kaçınılmazdır: Birincisi kendisine gelip ihtiyaç içinde olduğunu belirten kimseye yardım elini uzatmamanın oluşturduğu zulümdür. Şöyle bir itirazda bulunabilir: Kişi mal ve mülkünü helal yoldan kazandığı sürece dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Oysa Kur’ân’ın değerler dünyası bu düşüncenin yanlış olduğunu açıkça bizlere göstermektedir. Hûd sûresi 87. ayette şöyle buyrulur: *“Dediler ki: ‘Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”* Görüldüğü üzere, Şu’ayb’ın (a.s.) kavminin malları üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunamamalarına itirazları dinin bir rüknü olan namaz ile ilişkilidir. Namaz başta olmak üzere, Peygamberlerinin kavimlerine tebliğ etmiş olduğu dinin rükünlerin hemen hepsi Allah’a inanmak başta olmak üzere, bütün yaşamlarını kuşattığını fark edememiş olmalarından dolayı bu itirazda bulundular.⁸¹ Onlar için namazın toplumsal ilişkilerde herhangi bir etkisinin olması anlamsızdı. Devamındaki ayette de zaten Şu’ayb (a.s.) onlara durumu izah ederken göremedikleri bir gerçeği görmelerini sağlamaya çalışmaktadır: Mallarını yoksullardan esirgeyenler aslında Allah’a karşı gelmiş oluyorlardı. Diğer taraftan peygamberlerin tebliğlerinin önemli bir yönü, toplumda servetleriyle şımarmış insanların güçsüz, fakir insanlar üzerindeki hegemonyalarını kırmaktır.

Servetin adaletli bir şekilde toplumda dağıtılmasının bütün toplumu yakından ilgilendiren diğer bir yönü de kişinin malını kamu yararı olan işlerde harcamaması, başta o toplumun başındaki lider veya yöneticinin kamu malını istediği gibi harcayarak ihtiyaç sahibi olanlara harcamamasından kaynaklanan ihmal ve suistimalle toplumun genel refah ve saadetini büyük oranda zedelemesidir. Bu kötü fiilin toplumda oluşturacağı muhtemel kötü sonuçlar şunlardır: Kardeşliğin zedelenmesi, servetin belli kesimlerde toplanması ve bu kesimlerin şımarıklık göstermesi, vatandaşların toplumdan elde etmeleri gereken temel hizmetlerin

⁷⁹ el-Asr 103/1-3.

⁸⁰ Abese 80/5-6; el-Alak 96/6-7; el-Leyl 92/8-11; Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, 106.

⁸¹ Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, 5/1919.

sekteye uğraması veya tamamen bunlardan mahrum olmaları sonucunu doğuracaktır.

Toplumda sosyal adalet sağlanmadığında eğitim-öğretimden başlayarak daha pek çok alanda olumsuz sonuçların doğması kaçınılmazdır. Bu kötü sonuçlar bir toplumu felakete sürükleyecek kadar önemli unsurları bünyesinde barındırır. Öyle ki o kavmin helâk ediliş yerlerine başka kavimlerin getirilmesine varacak kadar önemli sonuçları vardır. Nitekim Kur'ân'da bu husus şu şekilde açıklanır: *"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."*⁸²

Bu ayette toplumun salâhi veya helâkine sebep olabilecek kadar önemli bir konu vardır. O da toplumda üretilen mal ve hizmetlerden doğacak servetin dağıtım meselesidir. Bu o kadar önemli bir konudur ki, toplumun her bir bireyini, hatta daha doğmamış nesillerin geleceğini ilgilendirmektedir. Kişi çeşitli yollardan uhdesinde bazı maddi değerler toplayabilir. Eğer bunları sürekli biriktirip⁸³ cimrilik yapar, herkesin faydalanabileceği şekilde ekonomiye yönlendirmezse, toplumda pek çok kimsenin faydalanmasına imkân vermemiş olur. Bu da Kur'ân'ın ifadesiyle bir nevi zulümdür. Bu hususta Muhammed Abduh şöyle demektedir: *"(...) Yüce Allah sanki şöyle diyor: Bizim sizi güzel rızıkla rızıklandırmamız ve onda size tasarrufta bulunan ve malı hapsederek onu iyilik ve hayırda yardımlaşmak suretiyle insanlığın durumunu yükselten fayda ve yararlar için kullanmayan bir toplumun elinden alıp size nakletmek suretiyle olmuştur. Siz de onlar gibi olmayın. Çünkü onlar cimrilik yaparak hem kendilerine hem kavimlerine zulmettiler. Böylece Allah'ın onlara verdiği nimetleri inkâr etmiş oldular. Zira o nimetleri yerli yerinde kullanmadılar. Onun içindir ki, Yüce Allah ayeti "İnkâr edenler, elbette zalimlerdir." sözüyle bitirdi.(...)"*⁸⁴

Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcaın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."*⁸⁵ Bu ayette dikkat çeken önemli bir husus şudur: Ahirette kişiyi kurtaracak ne varsa onu kullanmak ister. İster istemez kişinin aklına dünyadaki alışverişi gelir. Hani o zor bir durumdan kurtulmak için bütün malını ortaya dökerek, onları teminat göstererek o zor

⁸² Muhammed 47/38.

⁸³ Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayan haham ve rahipler hakkında şu ayetler gerçekten çok çarpıcıdır: *"Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alımları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve "İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığımız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek."* et-Tevbe 9/34-35.

⁸⁴ Abduh - Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/16-17.

⁸⁵ el-Bakara 2/254.

durumdan kurtulmanın bir yolunu arar.⁸⁶ İşte bu ayetteki ifadeler bizlere, ahirette kurtulmak için dünyada ortaya koymayı göze aldığı mal ve mülkün hiçbir hükmünün olmadığını açıkça gösterir. Ahiret açısından kişiyi içine düştüğü zor durumdan kurtaracak tek şey amelleridir. İronik olan şey şudur: Allah ona dünyadayken sahip olduğu mal mülkü infâk olarak dağıtması çağrısında bulunmuştu. Ama o buna kulak asmamıştı. Oysa o bu çağrıya kulak assa, sahip olduklarından infakta bulunsa ahirette içine düşmüş olduğu bu güç durumdan kurtulacak bir dayanağı olurdu. Oysa dünyada sahip olunan hiçbir şey ahirette bir hüküm taşımamaktadır. Şimdi sahip olduklarını kullanarak güç durumdan kurtulmak istemektedir, oysa bu çabası beyhudedir.

Bu ayette dikkat çeken diğer önemli husus, insanın dünyada sahip olduklarının aslında gerçek anlamda sahip olmadığıdır.⁸⁷ Buradaki incelik şudur: Dünya malına gerçek anlamda sahip olmak için onları infâk etmek gerekir. Bu inceliği bizlere anlatan pek çok hadis-i şerif vardır. Bunlardan biri şöyledir: “Kişinin kendi malı hayır ve iyilikler yaparak infâk edip önceden gönderdiği mallardır. Mirasçısının malı ise harcamayıp geriye bıraktığı menkul, gayri menkul her türlü maldır.”⁸⁸ Başka bir hadiste de “Kişi vefat ettiğinde üç şey cenazesi ile mezarlığa kadar ona eşlik eder: ailesi, malı ve amelleri. Ailesi ve malı geri döner ancak amelleri kalır.” buyrulmaktadır.⁸⁹

Kur’ân ayetlerinden anlaşılan diğer önemli bir husus, mutlak adalete dayalı bir sorgulama, amellerin tartılması sonucunda gerçekleşecek olmasıdır.⁹⁰ Bu noktada, dünyadaki gibi herhangi bir aracılık söz konusu değildir. Bu nedenle kişinin kurtuluşunu sağlayacak tek husus açık bir dille belirtildiği üzere salih amelleridir.⁹¹

Burada mal ve sahip olunan maddi varlıkların dünyadaki temel hükmü kişinin geçimiyle ilgilidir. Malı biriktirmenin, kişiye geçici bir güç hissi verdiği ortadadır. İnsan ihtiyacından fazla olanı infak ederek bir bakıma malın kendi üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinden de kendini kurtarmış olmaktadır. Çünkü kişinin uhdesinde bulunan mülkün insana yüklediği manevi bir sorumluluk vardır. Bu sorumluluğu yerine getirememek ahiret açısından onu zor duruma sokacaktır.

⁸⁶ “Bu ayette hitap, Kur’ân’ın indiği asırda yaşayan İsrailoğullarınadır. Onlar, müşriklerin yaptığı gibi, dünya işlerini kıyas yoluyla ahiret işlerine uyguluyor ve insanın, vereceği bir fidye ile veya emir ve sultanların yaptığı gibi, selevi olan nebiler ve kendilerini olanca güçleriyle rabblerine veren rabbanilerden elde edeceği bir şefaet ile ahirette kurtulmanın mümkün olacağını zannediyorlardı. Bu hayatta fâsik, zalim, ahlaki bozuk, hayrı engelleyen, aşırı zalim, çok günahkâr olsa da bu şekilde kurtulabileceğine inanıyorlardı.” (Tefsiru’l-Menâr, 1/54).

⁸⁷ Abduh - Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, 3/ 53.

⁸⁸ el-Hâfız el-Munzurî, *Muhtasar Sahîhu’l-Muslim*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.) 1-4/315, Hadis No: 2047.

⁸⁹ el-Hâfız el-Munzurî, *Muhtasar Sahîhu’l-Muslim*, 1-2/315. Hadis No: 2086.

⁹⁰ “Biz kıyamet günü adalete terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde zulmedilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi kadar bile olsa, onu da getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” el-Enbiyâ 21/47.

⁹¹ Abduh - Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, 2/53.

İnsanın maddeye karşı aşırı ilgisi, onda meydana getirdiği olumsuz duygu ve davranışlar Kur'ân'da pek çok ayette yerilmektedir. İnsanın hevâ ve heveslerine uyarak mala, evlat çokluğuna karşı duymuş olduğu aşırı ihtiras onun pek çok hata yapmasının temeli olarak ortaya konmaktadır. Bu duyguların daha derini olan ise bencillik, ego (istikbâr) ve istiğnâ keza Kur'ân'da dikkat çekilen diğer hususlardır. Bu anlamda, özellikle kıssalarda, bazı tipler üzerinden anlatılmaktadır. Kur'ân'ın hitapta izlediği yöntemlerden biri, temelde ilk hitap çevresi olan müşrik Arapları muhatap alarak ele alınmasıdır. Buradan hareketle tüm insanlığa hitap edilmektedir.

Kendisine bol nimet verilenlerin şımarmaları, kendilerini müstağni görmeleri çok olası bir durumdur. Kur'ân'da, maddi varlıkları ellerinde tutanların bu varlıkları ahlâk dışı yöntemlerle yönetmeleri, değişik tiplerden ele alınmaktadır. Genellikle sahip oldukları mal-mülk ve sülale çokluklarıyla, toplumları üzerinde olumsuz tavırlar sergileyen bu tipler, kıssalarda, önceki milletler arasından veya bizzat Kur'ân'ın muhatabı olan Arap topluluğunun içinde yer alan kimselerden seçilmiştir. Arap toplumunun içinde yer alan fertlerin genel zihin yapısı sülale, servet çokluğuna dayanan kabile zihniyeti ile şekillenmiş durumdadır.⁹²

6. Bütün Mülk Allah'ındır

Yeryüzünde ve dışında, bütün evrende ne varsa hepsini yaratan ve yöneten Allah'tır. Mülkün Allah'a ait olduğunu vurgulamak bile başlı başına önemli bir kabulü içerir. Allah, Kur'ân'da kendini varlık alemiyle ilişkilendirirken, mutlak hakimiyetini dile getirmektedir. İstedikini istediği şekilde çekip-çeviren mutlak muktedirdir.

“Kur'ân'a göre, Allah'ın kendisine ortak kabul etmediği alanlardan birisi de, 'varlığın yönetimi'dir. Bütün varlık alemi yöneten mutlak ilim ve hikmet sahibi Allah'tır. Kur'ân'da genellikle 'mülk/mâlik ve hukm/hâkim kelimeleriyle ifade edilen Allah'ın kâinat üzerindeki egemenliği, bir 'kral' benzetmesiyle anlatılır: O kraldır (melik), tahtı vardır (arş, kursî), yönetimde (mülk) ortağı yoktur, kendisine mutlak itaat gösteren, emrine amade görevlileri vardır (melâike) ve evreni bu görevlileri aracılığıyla ve buyruklarıyla (emr) yönetmektedir. Canlı, cansız bütün varlık üzerinde Allah'ın mutlak egemenliği fikrini çok yoğun olarak işleyen Kur'ân, biyolojik yönüyle Allah'ın egemenliği dışına çıkamayan insanoğlunu, iradî boyutuyla da Allah'a teslim olmaya çağırılmaktadır. İnsanın bu çağrı karşısında direnmesi, onun kendi öz varlığına yabancılaşması ve beşerî bütünlüğünü parçalamasıyla sonuçlanmaktadır.”⁹³

Görünürde insanoğlunun yeryüzünde, muhtemelen kısa bir süre sonra diğer gezegenlerde de kuracağı yeni yaşam alanlarıyla, sahip olduklarını kendi edinimi

⁹² Tekâsur suresinde, çocukluk sevdasının insanları kabirleri ziyaret edip orada kendi kabilelerinden olan ölüleri sayacak kadar oyaladığından bahseder: “Çocuklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.” et-Tekâsur 102/1.

⁹³ Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'ân*, 5.

olarak görebilir. Ancak işin iç yüzüne bakıldığında hiç de öyle değildir. Nihayetinde insan onlara sahip olmak için çalışıp çabalasa bile, ona güç, kudret ve imkân veren Allah'tır. Bir örnek verecek olursak: Eski usul, su gücüyle çalışan bir değirmen düşünürsek. Bu değirmenin sahip olan değirmenci elbette o değirmeni kurmak, suyu o değirmene taşımak için belli düzenekler kurmakla değirmenin çalışır duruma gelmesi için bütün koşulları sağlamış ve o değirmenin üretiminden elde ettiği kazancı hak etmiş olur. Ancak bu değirmenin çalışması için en önemli unsurlardan biri olan suyun temininde hemen hiçbir katkısı yoktur. Zira değirmencinin gökten su indirmeye ve değirmeni çalıştırmaya, onun çarklarını döndürmeye yetecek kuvvetteki suyu su yataklarında akıtmasına imkân yoktur. İşte, gökten su indiren, su yataklarını tıka basa suyla dolduracak olan Allah'tır. Bu örneği dünyadaki bütün insan eylemlerine teşmil etmek istersek, İnsanoğlunun kazanç yolları edinmesi o uğurda çalışıp gayret etmesi elbette hem takdire şayandır hem de kazanç elde etmek için olmazsa olmaz temel şarttır. Ancak kazanç elde etmek için gerekli bütün koşulları yaratan ve insanoğlunun emrine âmâde kılan Allah'tır. Bu bakımdan Kur'ân, insanoğlunun kazanç elde etmek için yeryüzünde dolaşılmasını ve insanın bu uğurda gayret göstermesini emrederken, asıl unutmaması gereken şeyi de dile getirmektedir: *"Yiyiniz içiniz ancak israf etmeyiniz."*⁹⁴ şeklinde emretmektedir. Diğer taraftan iman şartının yanında sâlih ameller işlenmesini emretmektedir. Ayrıca mü'minleri överken de *"Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler."*⁹⁵ demektedir.

Kur'ân'da yaklaşık 67 ayette Allah'ın mâlikliği ve bunun mahiyeti ele alınmaktadır.⁹⁶ Ayetler incelendiğinde, bütün alemin başlangıcının ve sonunun kendisine ait olduğu belirtilmektedir.⁹⁷ Bütün varlıklara can verenin ve o canı/hayatı sonlandıracak olanın kendisi olduğu vurgulanır.⁹⁸

7. Kur'ân'a Göre Maddi Varlıkların Yönetimi ile İlgili İlke ve Emirler

Kur'ân, kişinin mülk edinirken ve onu yönetirken takınacağı tavrı belirlemiştir. Bunu gerçekleştirirken, günümüz iktisadi ekolleri gibi salt hukuki bir zeminde ideolojik saiklerle değil, bireyleri peşinen özgür sayarak ama ahlâkî anlamda bir otokontrol sistemine dahil ederek, derin bir ahlâkî bilinç ile yönlendirmektedir. Zaten başta da belirttiğimiz üzere, Kur'ân'ın ahlâk sistemi, Tevhid inanç sistemi içerisinde, insan hayatının bütün yönlerini ele alan ve tamamen adalet ve sulh üreten bir niteliğe sahiptir. Bu bakımdan, fert bu bilinçle hareket eden/etmek zorunda kalan bir bilince sahip olmadıkça polisiye tedbirlerle hiçbir

⁹⁴ el-A'râf 7/31.

⁹⁵ el-Bakara 2/3.

⁹⁶ Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'ân*, 5-15.

⁹⁷ el-Leyl 92/13.

⁹⁸ Kâf 50/43.

zaman kontrol edilebilecek bir varlık değildir. Günümüze kadar gelen bütün beşerî tecrübeler bunun göstergesidir.

Kur'ân'da maddi varlıkların kötü kullanımı ve buna sebep olan kişilerin de ele alınıp tanıtıldığına şahit olmaktayız. Örneğin 'mütrefîn' olarak adlandırılan bazı kimseler de sahip oldukları maddi varlıklarla şımararak bunu diğer insanları ezme ve onlara tahakküm aracı olarak kullanmayı bir hayat felsefesi ve yaşam tarzı olarak tercih etmişlerdir.

Kur'ân'ın insanın maddi varlıkları elde etmesi ve yönetmesi (tasarruf) ile ilgili olarak en baştan ortaya koyduğu ilke, onun mal ve mülkü dilediği gibi yönlendirmesine izin verilmemesi yönündedir. Manevî/içten bir otokontrol mekanizması ile onu hayırlı işlere sevk etmesini ister. Zira elde edilen tüm maddi varlıklar, hakkaniyetle yönetilmez ise hem kişinin maneviyatına hanel getirir hem de toplumsal anlamda zararların ortaya çıkması söz konusu olur. Bu bakımdan, Kur'ân sürekli iman etme ile sâlih ameli hep yan yana zikreder. Âl-i İmrân sûresi 14. ayette şöyle buyrulur: *"İnsanlara, kadınlar, kantar kantar altın ve gümüşler, salıverilmiş atlar, hayvanlara düşkünlük sevdirdi. Oysa bunlar dünyanın geçici faydalarıdır. Allah katında güzel bir karşılık vardır."*

Dikkat edilirse, kadın, altın, gümüş hayvanlara olan düşkünlüğü sevdirmek Allah'a ait bir fiil olarak zikredilmiştir. Bunun anlamı, bütün bu maddi varlıklar Allah tarafından insanoğluna bir imtihan vesilesi olarak verilmiştir.⁹⁹ Maddi varlıklardaki miktar arttıkça, insanı kendisine doğru cezbeder. Bu nedenle Kur'ân sürekli infâk yoluyla bunların insan kalbinde yer etmesini ve yerleşmesini engellenmesini öğütler. Maddi varlıkların insanın mülkünde olması aşırı güven duygusunu körükler. Sahip olduğu maddi varlıklar sayesinde kendisini güçlü hisseder ve insana müthiş bir haz verir. Oysa infâkın kalpte oluşturduğu hazzın yerini hiçbir şey dolduramaz.

İnsanlar şu konuda da bir yanılığ içindedirler: Kur'ân'da belirtilen haramlara karşı hassasiyetin aynısı, sahip olunan maddi varlıkların infâkı konusunda gösterilmemesidir. Zirâ haramlar kesin bir dille yasaklanmışken, mal ve mülk konusunda sadece tavsiye ve vicdanî emirler söz konusudur. Ancak kanaatimize göre, Zekât konusunda Kur'ân'ın kesin emirlerde bulunup, sadaka ve hasenâtın daha geri planda kaldığı düşüncesi yanlıştır. Zirâ sadaka ve hasenât, zekâtı da içine alan geniş bir kavram olarak Kur'ân'da emredilmiştir. Bu bakımdan sadaka ve hasenât konusunda da aynı hassasiyetin gösterilmesi ve böyle bir düşüncenin topluma yerleştirilmesi gerekmektedir.

⁹⁹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl ve uyûmi'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/416.

Sonuç

Kur'ân'ın önerdiği bütün emir ve yasaklar, tamamen Allah'a güvene dayalı bir inanç sistemi üzerine inşâ edilmiştir. Kur'ân'ın indiği toplumda, söz konusu toplumun müntesipleri, ribânın kötü bir şey olduğunu, servetin belli zümreler arasında dolaşan ve düşük gelirli insanları gözetmenin gerektiğine dair en ufak bir irade göstermemişlerdir. Bu iradenin gösterilebilmesi için bir sebep de olmamıştır. Zira, toplumunun katılmışı maddeci ve dünyevî zihniyet yapısı buna asla izin vermemiştir.

Tarihe baktığımızda, sadece cahili bedevi Arap toplumu değil, hemen hemen diğer bütün toplumlarda da bu olumsuz durumun kanıksandığını rahatlıkla söylememiz mümkündür. Tabiri caiz ise, büyük halk kitlelerinin toplumsal refaktan pay almasının sağlanması için gerekli çabanın sarf edilmesi yerine, toplumsal düzen bu büyük insan topluluklarının doğuştan alt gelir düzeyinde kalmaları gerektiğine dair bir anlayışla tasarlanmaya çalışılmış ve buna dini felsefi bir zemin tesis edilmiştir. Tarihteki Hindistan, Çin, İran, Roma gibi büyük medeniyetlere baktığımızda manzara bu minvaldedir. Günümüz Avrupası'nın temellerini oluşturan Yunan medeniyetinde bunun açık felsefi bir karşılığı bile vardır: Örneğin Aristo, insanların doğuştan efendi ve köle olarak doğduğunu savunuyordu. İnsanoğlunun temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu fikrinin ortaya çıkması için insanlığın yaklaşık on asır beklemesi gerekmiştir.

Kur'ân'da servetin bazı kesimler arasında dönüp dolaşan bir güç olmaması; servetin tüm halk kesimlerine dağıtılması esası getirilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) ömrü boyunca, zavallı insanların belini büken tefeci faizine ve toplumu helâke sürükleyen kan davalarına karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu anlayış kendisinden sonra gelen bütün ashâb tarafından da benimsenmiştir. Devleti yöneten yöneticilerin hepsinin bu konuda gerekli tedbirleri almaları konusunda tarih boyunca bir gelenek oluşmuştur. Hz. Ömer (r.a.), hilafeti döneminde, kıtlık anında el kesme cezasını uygulamamıştır. İslam hukukunda, bir kimsenin elinin kesilmesi için gerekli şartlar oldukça detaylıdır. Suça herhangi uygun bir ceza verilmesinden daha çok, suçu üreten sebeplerin ortadan kaldırılması prensibi benimsenmiştir.

Tarih boyunca hemen bütün Müslüman kitlelere bu eşsiz ruhu veren Kur'ân'dır. Bu ruh aynı zamanda İslam Medeniyetinin de temel düşüncesidir. Böyle bir iktisadi düşünce, günümüz malî buhranlara çözüm olacak nitelikte bir örneklik teşkil etmektedir.

Kur'ân'ın geneli araştırıldığında maddi varlıklar ve onların tasarrufu ile ilgili genel ilke ve emirler şu şekilde sıralanabilir: Maddi varlıkları elde etmek hayatın amacı değil aracıdır bu nedenle maddi varlık elde etmek için Allah'ın çizdiği sınırların dışına taşmamak gerekir. İnsana verilen bütün varlıklar Allah'ın lütfu olduğundan hiç kimse elde ettiği maddi varlığın mutlak sahibi olduğunu düşünmemeli, bu hususta hislerini kontrol altında tutmalıdır. Nimetler sonsuz olmayıp her an insanın elinden alınabilir, isrâf edilmemelidir. Bütün maddi varlıklar

üzerinde fakir ve güçsüz insanların hakkı vardır. Maddi varlıklar insanlar arasında bir üstünlük aracı olmamalı, fitne ve tahakküm aracı olarak kullanılmamalı, toplumun sulh ve selameti için kullanılmalıdır. Kur'ân'ın maddi varlıklara yönelik emir ve tavsiyeleri Allah'a ve ahirete iman eksenlidir. Her inananın bu bilince sahip olması gerekir.

Din ve ideolojilerin temel sorunlarından birinin, o din veya ideolojilerin ardından giden insanların söz ile eylemleri arasındaki tutarsızlık olduğu söylenebilir. Kur'ân'ın genelinden çıkarabildiğimiz bu prensiplerden sadece birkaç tanesi bile tam anlamıyla uygulanabilse günümüzde başlı başına büyük problem olan sosyal adaletin sağlanmasına dair pek çok sorunun kendiliğinden çözülebileceğine inanıyoruz.

Günümüzün modern insanının madde ve maddeden doğan servetler karşısındaki genel durumu sürekli kendi için üreten, ferdiyetçi bir mahiyet arz eder. Bu dünyada insan onuruna ve insani değerlere fazlaca yer verilmez. Din olgusu ve dinin ahlâki değerleri sadece bu ferdiyetçi sistemi destekleyecek bir argüman olarak görülmektedir:

Hangi ekonomik sistem uygulanırsa uygulansın, bir toplum ve milletin, olumsuz ekonomik etkilere maruz kalmaması için, el ele vererek milletin kalkınmasında iş birliği yapması gerekir. Bu yüzdendir ki, Kur'ân, İslam toplumunun kalkınması ve müminlerin refah seviyesinin artırılması için, her türlü sosyal ilişkide olduğu gibi ticaret ve iktisat alanlarında da üretmenin önüne set çekmeden, özellikle ticârî hayatta ahlâkî davranmayı ve yardımlaşmayı her şeyin üstünde tutmaktadır.

Kaynakça/References

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Reşîd *Tefsîru'l-Menâr*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2. Basım, 1988.
- Altındaş, Mücteba. "Ecel, Rızık ve Musibet Anlayışlarımızın Sosyal Hayattaki İzdüşümleri". *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*. ed. Muhammed Yuşa Yaşar - Halil İbrahim Delen. 195-210. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2013.
- Arslan, Hulusi. "İktisadi Faaliyetlerin Kelami Yorumu". *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004).
- Bozyiğit, Ahmet. "İnsanda Ebedî Yaşama Arzusu", *Akademik Akıl*. Erişim 12 Ekim 2023. <https://www.akademikakil.com/insanda-ebedi-yasama-arzusu/ahmetbozyigit/>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. El-Muğîre el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Kahire: Dâru't-Te'sîl, ts.
- Chu, Ben. "İngiltere'de hükümetin sokakta yatan evsizlerle ilgili sorunlarla yüzleşmesi gerekiyor". *Independent Türkçe* (8 Ocak 2019). <https://www.indyturk.com/node/6446/yazarlar/ingiltere%E2%80%99de-h%C3%BCk%C3%BCmetin-sokakta-yatan-evsizlerle-igili-sorunlarla-y%C3%BCzle%C5%9Fmesi>
- Çağrı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Daryal, Ali Murat. *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 14. Basım, 2016.
- Demirci, Zuhâl. "İngiltere'de evsiz ailelerin sayısı son 25 yılın 'en yüksek' seviyesine ulaştı". *Anadolu Ajansı* (26 Temmuz 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingilterede-evsiz-ailelerin-sayisi-son-25-yilin-en-yuksek-seviyesine-ulasti/2954680>
- ES, EğitimSistem. "3400 yıllık insanlık tarihinin yaklaşık yüzde kaçında savaş olmamıştır". Erişim 18 Kasım 2023. <https://www.egitimsistem.com/3400-yillik-insanlik-tarihinin-yaklasik-yuzde-kacinda-savas-olmamistir-56607h.htm>
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 2002.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 16. Basım, 2018.

- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Güler, İlhami. *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhîr. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım b. Muhammed. *el-Mufredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed b. el-Mufaddal Râğîb. *ez-Zerî'â ilâ Mekârimi's-Şerî'â*. thk. Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-A'cemî. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Kâdî Abdulcebbar. *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*. çev. İlyas Karşlı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kardâvî, Yusuf. *Muşkiletu'l-fakr ve keyfe 'âleceha'l-İslâm*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şuruk, 1968.
- Merâğî, Muhammed Mustafa. *ed-Durûsu'd-dîniyye*. Kahire: Matbaatu'l-Ezher, 1938.
- Mert, Muhit. "Kur'ân'da Rızık". *Diyanet Dergisi* 26/4 (Aralık 1990), 69-86.
- Munzurî, el-Hâfiz. *Muhtasar Sahîhi Muslim*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. İstanbul: Kahraman Yayınları, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sunenu'n-Nesâî ve huve'l-muctebâ*. thk. İmâd et-Tayyâr vd. Şam-Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2014.
- Özsoy, Ömer - Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'ân (Sistemik Kur'ân Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınları, 21. Basım, 2017.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru's-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.
- Said, Cevdet. *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsû'atu keşşâfi'l-ıstilahâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. ed. Refîk el-'Acem vd. Lübnan: Mektebetu Lubnân en-Nâşirûn, 1996).
- Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahiret>
- Turgay, Nurettin. "Kur'an'da 'Mütref' Kavramı". *Bilimname* 5/12 (2007), 35-58.

Yariz, Enes. "Hidayete Ermede İnsanın Rolü". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz 2017), 363-388.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhmmmed b. Amr. *el-Keşşâf an Hakaiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.